

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ՝ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ՝ ՊԱՏՄԱԿԱՆ՝ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ՈՅԽԴ. ԻԷ. ՏԱՐԻ | ՀԱՄԱՐ ՈՒՐԵՐՈՐԳ | ՕԳՈՍՏՈՍ 1894 Թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

1. ՊԱԱԿԻ Ս. ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ . . .	233	Ա. Տէր-Միքէլեան.
2. ԲԱԳՐԵՒԱՆԴ . . .	240	Ս. Հայկունի.
3. ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՊԱՐՏԷԶ . . .	216	ԲԺ. Լեւոն Տիգրանեան.
4. ՇՈՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ . . .	250	Սահակ Վարդ. Ամատունի.
5. ՀԱՅՈՅ ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ . . .	256	Սողոմոն Ս. Սողոմոնեան
6. ՔԱՂՈՒԱԾՔ Ի ԿՈՆԴԱԿԱՅ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱԶԳԻՍ .	260	
7. ՔԱՂՈՒԱԾՔ ՅՕՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆՅՈՒՆՈՒԻ . . .	262	
8. ԾԱՆՈՒՅՈՒՄՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻ . . .	263	
9. ԱՌԱԾՆԵՐ . . .	263	Ս. Հայկունի.
10. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ . . .		

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Ի ՏԳԱՐԱՆԻ ՄԵՐՈՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԵԼՇՆԻ
ՌԵԽԴ—1894.

Հ Բ Ա Մ Ա Ն Ա Ի

Տ. Տ. Մ Կ Ր Տ Չ Ի Ա.

ՎԵՋԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

Ա Մ Ե Ն Ա Յ Ն Հ Ա Յ Ո Յ

Անշուշտ պետութեան մէջ եկեղեցին ևս
կյարմարուէր այդ օրէնքներին: Բայց ահա

չորրորդ դարում Թեոդոս Մեծն արգելեց ե. և զ. ի այսինքն թողնակիցների ամուսնութիւնը, մինչդեռ նորա յաջորդ Արկատիոսը վերացրեց այդ արգելքը:

Սակայն Զ. դարում բիւզանդեան եկեղեցին արգելեց նախ ե. և զ. ի այն է՝ թողնակիցների ամուսնութիւնն և յետոյ նոյն դարում նաև է. և ը. այսինքն ծոռներինը: Ուրեմն վեցերորդ աստիճանի պսակն արգելուած էր և միայն թ. և ժ. կարէին ամուսնանալ:

Արգելքների այդ յաջորդական ընթացքը ցոյց է տալիս, որ բիւզանդեան եկեղեցին մաքառում էր հին հռովմէական սովորութեանց դէմ: Բոլոր հետազոտութիւնից երևում է, որ չհասութեան արգելքը դնում էին այն աստիճաններում, ինչ աստիճաններում ցեղակիցները աղօթական էին համարուում: Ուրիշ կերպ ասած, այն անձինք, որոնք ազգականներ էին համարուում ժողովրդի մէջ, չէին կարող պըսակուիլ:

Յայտ է որ բիւզանդեան եկեղեցում չհասութեան կանոնն օրըստօրէ է զարգացել, մինչդեռ Հայոց եկեղեցում մի և նոյն կանոնն է կրկնուում: Տեսնենք արդեօք մեր մատենագիրները միջոց չեն տալիս որոշելու Հայոց կանոնի որպիսութիւնը:

Մովսէս Կաղանկատուացին պատմում է, որ Ը. դարի կիսում «ինի առնակնութիւն իշխանացն Աղուանից: Վարազդ, Վախտանգայ որդի, թողն վարազմանայ, զթողնակիցն իւր Վարդանուհին արար իւր կին. և Տէր Միքայէլ տարադրեալ զնա թէ մի՛ յանդգնիր առնել զի թողունք էք»:

Իշխանը չէ լսում և յենուելով Վրաց Կաթողիկոսի ապօրինի թոյլտուութեան վրայ, պսակուում է: Միքայէլ Կաթողիկոսը ժողով գումարեց Մաքենոցաց վանքի առաջնորդ Սողոմոնի (յետոյ Հայոց Կաթողիկոս) հետ և նշովեցին Վարազդի տունը: Պատմիչն ասում է որ անմիջապէս «հասանէին Տաճիկք, և ի գոգ մօրն փողոտեցին սրով, և զմիւս որդին ձի տարեալ սպան»¹:

1. Պատմութիւն. Պարիզ II, ԺԳ.

Թողնների ամուսնութիւնն այնքան ծանր յանցանք էր, որ ըստ երևոյթին նման պատճառներից ստիպուեց Սիմոն Կաթողիկոսը ժողովով նորոգել վերոյիշեալ կանոնը: Առհասարակ Աղուանից երկրում աղգաշաղախ ամուսնութիւնք յաճախ էին պատահում, որպէս տեսնում ենք Լ. դարի վերջերում պատահած անցքերից: Նոյն պատմիչն ասում է, (II, 19):

«Ոնք այսոսիկ ապա ժամանակս տարօրէն խառնակութեամբ զլիաւորք աղգաշաղախ Աղուանից աղծպիղծ եղեալ, նախ՝ թագաւորացն տէրն Կողթայ տունն, ապա յԱրշակաշէն դաւառի երեք տուն դաստակերտացն՝ ճնզմեայն, Մամշեղուն և Կուր դետոյն յայնկոյս՝ տունն Հեղբուոյ. և յՈւտի գաւառն ի Գիս՝ Վարազ—Փերոժի տուն, որ զաքնար ունէր պատիւ, և Վարաժանու սպասատունն, որ յԱրաժականն նստէր, և Տուերակու տունն: Ձտոցա ամուսնութիւնն երանելի հայրապետն Ուստանէս անիծիւք փակեաց, և անդարձ լեալ ի գտեալ չարեացն՝ ամենեքին առ հասարակ բնաջինջ եղեալ սատակեցան յերկրէ»:

Այս տեղից երևում է արդէն, որ Հայոց եկեղեցին մեծապէս մաքառում էր աղգախառնութեանց դէմ: Թողնակիցների ամուսնութիւնը մինչև անգամ իշխանների մէջ արգելուում էր և հակառակ դէպքում նշովում: արդ ուրեմն ո՞ր աստիճանն էր թոյլատրուում:

Թողնակիցների պսակն ըստ Հռովմէական օրինաց չորրորդ աստիճանումն է. վերև տեսանք, որ հակառակ դորան Ներսէս Բ-ի կանոնն ասում է թէ «զչորրորդն ապաշխարեսցէ»². այլ և եթէ մեր նախնիք ըստ Հռովմէական թուարկութեան կանոնադրած լինէին, Աղուանից Վարազդ իշխանին չէին նշովել, կամ միայն ապաշխարանք կնշանակէին ըստ Ներսէս Բ-ի: Պարզ է ուրեմն որ Հռովմէական հաշիւը մեզ պէտք չի գալ: Պէտք է ուրիշ հաշիւ որոնենք:

2. դարից ունինք Աբրահամ Կաթողիկո-

սի մի թուղթն, որ թէև փոքր ինչ մութ է, սակայն բաւական պարզում է մեր հարցը: Այն տեղ կարդում ենք Մովսիսական օրէնքի բացատրութեան մէջ, «Հրաժարեցոյց յառաջին ազգէն և ապա յերկրորդէն, և հասեալ յայն՝ զոր մեք խորթս կոչեմք՝ և ասէ՝ մի՛ յայտներ զի համհօրեայ քոյր քո է: Եւ ապա յետ ոչ սակաւ բանից ևս զարմանալոյ արժանի իմն նշանակէ. քանզի իբր ասաց թէ համհօրեայ քոյր քո է, դարձեալ երկրորդէ այսպէս թէ՝ զառականս կնոջ և զդստեր նորա — որ լինի մին կին և միւսն խորթ — մի՛ յայտներեցես և զդուստր ուստեր նորա — այսինքն է՝ զխորթին, — և կամ զդուստր դստեր նորա մի՛ առնուցուս, քանզի ամբարշտութիւն է: Ապա վերադոյն քան զայս նշանակէ, որ նոյն թեւ երբեք «պէ Ինքն» ըստ յառաջ յայտնագոյն է առնելոյ մեր, զառականս դստեր ուստեր քոյ կամ դստեր դստեր քոյ մի՛ յայտներեցես:

Բայց մի՛ ոք կարծեսցէ զասացեալս ի վերայ ծնողին միայն, այլ և ոչ Ինքն, քանզի այս կատարեալ յիմարութիւն է. քանզի ոչ ուրուք եղբայր առանց հօր և կամ քոյր, այլ թէև հօրաքեռ որդի և կամ մօրաքեռ, ասելի և պարզեցանք ինչն թէ և նոյն է և որդւոց: Զի որպէս ասանք և երկր և երկր պէ ասէն, այսպէս և եղբօրդուոյն և կամ այլոց աս միմեան ասանք և պէ և երկրորդն և երրորդն և ասարդ պէ ասէն:

Այս տեղից արդէն տեսնում ենք որ Աբրահամ կաթողիկոսը 608-թուին և յետոյ հրամայում է թէ իւր բոլոր եպիսկոպոսներին և թէ Աղուանից (Յ) կաթողիկոսին՝ պինդ պահել առաքելական կանոնադրութիւն, որ հաստատուած է վերստին Ս. վարդապետների վրձ-

նով, ըստ որում և բացատրում է որ չորրորդ ազգը պէտք է երկու կողմից զոյգ զոյգ հաշուել, որ կլինի 8 աստիճան: Մինչև անգամ Մովսիսական օրէնքի վրայ իրաւունք ունի յենուելու, վասն զի այն տեղ ասուած է:

«Զառականս կնոջ եղբօր քոյ մի յայտներեցես, զի առականք եղբօր քում են: Զառականս կնոջ և զդստեր իւրոյ մի՛ յայտներեցես: Զդուստր ուստեր և զդուստր դստեր նորա մի՛ առնուցուս՝ յայտներ զառականս նոցա, զի ընտանիք քո են. ամբարշտութիւն է:»¹ Իսկ այս կլինի՝

ա	բ	գ
եղբայր 0	եղբայր 0	գ 0 կին
	դ	ե
	ուստր 0	դուստր 0
	զ	է
	դուստր 0	դուստր 0

Եթէ ա. առնէ զին, այդ արդէն աստիճաններով հաշուած՝ կդառնայ չորս, առաւել ևս հեռու, եթէ է. ին առնէ: Ուրեմն Աբրահամ կաթողիկոսը չէր կարող «ազգ» «զարմ» «ծնունդ» բառերը միական աստիճաններ հասկանալ, ապա թէ ոչ Շահապիվանի Ժողովը ևս չէր կարող արգելել թէ «զջերմ» հարազատի և զազգականի զկին ոք մի՛ իշխեսցէ ունել ի կնութեան.....: Այլ և Ներսէս Մեծը չէր արգելել նուրի առնել, որ հօրեղբօր որդու կինն էլ է, * այսինքն չորրորդ աստիճանում: Սակայն ինչպէս էլ լինի՝ կաթողիկոսի խօսքերը ցոյց են տալիս, որ նա երկերկու է հաշուում, այսինքն մէկ կողմից չորս և միւս կողմից չորս:

Ահա այսպէս հասկանալի է դառնում և Ներսէս Բ-ի խօսքերը թէ «երրորդքն մեկնես»

1. Առ Մխիթ. Գօշի. Դատաստ. Ս. Էջմիածին. 1880. էջ. 219. Գօշն ունի և իւր բացայայտութիւնը, սակայն միայն ըստ Մովսիսական օրինաց անձնական հետեւաբանութիւն է, որպէս ինքն է ասում (տես. էջ. 225—229): Ամբողջ գրութեան առ հասարակ մասնաւոր՝ կամ նոր ոճով ասած՝ գիտնական և ոչ եկեղեցական՝ ուսումնասիրութիւն է, ուստի և քիչ կապ ունի Հայոց եկեղեցու սկզբանց հետ:

1. Աւետ ԺԸ, 16.

Մխիթար Գօշն ևս երկու կողմերից է հաշուում չորս չորս, թէև Մովսիսական օրէնքին հետեւելով՝ պահասեցնում է և ներում չորս և երեք, երեք և երեք ևն:

* Փաւստոս. IV, ԺԵ.

ցին» այսինքն «երրորդ» բառը յօգնակի դարձնելով՝ լինում է երկու կողմից երկու «երրորդ» ազգերի ամուսնութիւնը: Իսկ եթէ հռովմէական աստիճաններով լինէր, երրորդ աստիճանում կլինէր, եթէ եղբայրն ուզէր եղբոր աղջկը՝ բայց այդ ոչ միայն աներեակայելի է, որ պատահէր Հայոց Եկեղեցում այլ և չէր լինիլ «երրորդըն»:

Ըստ այսմ ազգականութիւնը վերջանում է առներով և յետոյ ուրեմն կարեն պսակուիլ կոռները: 1 Բայց որովհետեւ Եկեղեցին ունի նաև մեղմացուցիչ աստիճան՝ կանոնից սակաւ հեռացողների համար, ուստի առները 2 կարծազուրկ միմիայն ապաշխարանօք:

Այդ ասում է և Աբրահամ կաթողիկոսը թէ՛ «բայց եթէ արեան յարիւն ոչ տաս խառնել որ մէկն անոն մընայնապէս պատահի, որ արեան մէկն անոն մըն պատահի, որ արեան մէկն անոն մըն պատահի»:

Ուրեմն որքան հեռու լինի ամուսնութիւնն ազգախառնութեան հետքերից, այնքան աւելի արդար կլինի պսակը: Սակայն անհնարին է այդպէս միանգամից վերացնել ժողովրդի վատ կրքերն և ճշմարտութիւնը յանկարծակի արմատացնել: Ուստի և ասում է:

«Իսկ յանդգնելոցն և պատերազմասիրաց ընդ Հոգւոյն Սրբոյ՝ Բան Կանոնն զոր Երանելի Հայր Ի Բրիտան Կաթողիկոս Ե Երանելի Գայթ Երեմիայի Կանոնն անշիջանելի պատի, նոցա զայս աւանդեսցես—սկիզբն ի հինգերորդէն յառաջ»:

1. Մինչև այժմ էլ Ղարաբաղում ասում են՝ «կոռներն իրար առնում են»:

Ներսէս Բ-ի Զ. կանոնը թէ՛ «վասն երկրորդաց որ՝ եթէ թողցեն՝ Ժ. Ե. ամ արտաքոյ և Ե. ընդ օրինօք Եկեղեցւոյ» նոյնն է ապացուցում, որ չի կարող եղբոր և քրոջ ամուսնութիւնը լինել:

2. «Առն» բառը ցոյց է տալիս, որ դժբաւ ևս կարող են եղել դիւրաւ իրար առնելու:

*. Տես. և Բարսիլ ՄԺԵ. կանոնը. «Եթէ որ յիւր արեան և ի մերձաւորէ խնա Լութիւն առնէ մինչև ի Հորրորդ և ի հինգերորդ ազգն, պսակն անվաւեր լիցի և պսակադիրն լուծցի Եւ ՀԱ. «Եթէ որ առնու կին ի մերձաւոր արեան իւրմէ մինչև ի վեցերորդն և եօթներորդն, նզովեալ եղիցի»:

Ուրեմն ազգականութեան մերձեցողների համար սահման է դնում, որ հինգերորդ «ազգից» դէպի առաջ և ոչ թէ դէպի յետ՝ ամուսնութիւն թոյլատրեն, «քանզի որ յանապատէ Բնութիւնն «Երբ ինչ էր անհաշիւ, այնց ողորմութիւն արարեալ զսահմանն մեղմացուցին, բայց լաւացն բնիկն է, որում տեղեակ է և քո սըրբութիւնդ»:

Այդ քանի որ եկեղեցին մանաւանդ Հայաստանեայց Եկեղեցին, Բնութիւնն չէ ուղղում սրբութիւն հաստատել ժողովրդի մէջ, այլ համոզելով դաստիարակելով և կրթելով, ուստի միջոց է տալիս իւր սուրբ կանոնին հակառակողին, որ հետզհետէ զղջայ և քաւէ իւր կանոնազանցութիւնը: Վասնորոյ և առնելի ամուսնութիւնը չէ արգելում, երբ ուրիշ ելք չկայ, բայց ապաշխարանք է նշանակում, որ դրուում է ըստ կարողութեան և հանգամանաց (նուիրատուութեամբ յօգուտ եկեղեցու դպրոցաց և այլ հաստատութեանց, ողորմութեամբ յօգուտ աղքատաց, եկեղեցի յաճախելով և աղօթելով և այլն): Ահա այս է արտայայտում Ներսէս Բ-ի կանոնը թէ՛ «զորրորդն ապաշխարեսցէ»: Այս թոյլտուութիւն է ընդ ապաշխարանքի վասն զի Հայոց Եկեղեցին կտրական կանոն չէ դնում կենսական հանգամանքների մէջ ժողովրդի բուռն և հրապուրական կրքերի դէմ: Այս ապաշխարանքը զգուշութեան միջոց է, որպէս զի առաքելական և Շահապիվանի կանոնը չխախտուի և երրորդաց մէջ հեշտութեամբ ամուսնութիւն չպատահի:

Եկեղեցին դատապարտում է մեղսագործութիւնը, սակայն ոչ թէ բացէ ի բաց արգելում է մեղք գործել, քանի որ այդ անկարելի է կատարելապէս՝ սխալական մարդու համար, այլ զղջալու և ապաշխարելու միջոց է տալիս, որպէս զի կարենայ հետզհետէ դաստիարակել նոցա: Միմիայն հիմնական սկզբանց

և մեկնեցնել միմեանց առաջնորդքն, և վասն պըսակին անարգելոյ ձ. դրամ տուգանս տացէ յեկեղեցին Ինչպէս երևում է նոյն կանոններն են եղել նաև Վապագովիոյ և Ասորոց եկեղեցիներում:

դէմ մեղանշող լրբերին է, որ բանադրում է և դուրս ձգում եկեղեցուց, մինչև որ արտասունքով յետ գան իւրեանց ընթացքից:

Նոյնն է և ամուսնութեան մէջ. մեղք գործող կանոնազանցը պէտք է ապաշխարի, երբ որ նա անկարող է չգործել այդ: Եկեղեցին էլ աղօթում է նորա համար, որ զօրանայ և ճշմարտութիւնը ճանաչէ: Սակայն թողնակցութեան սրբութիւնը պղծողին ուղղակի նզովում է:

Հայաստանեայց Եկեղեցու չհասութեան կանոնը կրկնում է և միջին դարերում, ըստ որում Ներսէս Շնորհալին գրում է. «Մի որ համազգեաց՝ որոց արեան մերձաւորութիւն իցէ, պսակ օրհնութեան զիցէ, այլ մինչև ի յերկուց կողմանցն զչորրորդ ազգին զխաւորութիւն կատարեալ ունիցին»: ¹

Ս. Շնորհալին վերստին հրամայում է այն, ինչ որ նախնիք հրամայել էին: Այդ կանոնն էական է չար կրքերի դէմ, ուստի և ամենից շատ կրկնութեան կարօտ է:

Բայց ահա Հռովմէական եկեղեցին է. դարից սկսեալ չափազանց խստացրեց իւր արգելքն: Հին դերմանները պահանջում էին որ երկու կողմից երեք երեք ծնունդ հեռու լինին պսակողները, իսկ Հռովմէական եկեղեցին թողեց հին Հռովմէական հաշիւն ըստ աստիճանաց, սկսաւ թուել զոյգ զոյգ և արգելեց մինչև եօթներորդ ազգը ² այսինքն 14. դ աստիճանը: Այս արդէն չստեղծ արգելք էր, որ կար Ս. Շնորհալու ժամանակ և պահուեց մինչև ԺԳ. դարի սկիզբը: Միայն 1215 թուին իննոկենտիս Գ. վերացրեց հինգերորդ, վեցերորդ և եօթներորդ ազգի ամուսնութեան արգելքը, թողնելով միայն չորրորդ ազգի, այսինքն 8-դ աստիճանի սահմանը: Նա այդ արաւ Լատերանի 4-դ ժողովով, (կանոն Ժ.) — այն ևս գործնական դժուարութեանց պատճառով: Այդ ժողովը թոյլատրում է նոյնպէս

ամուսնութիւնը կողներին, կամ մի կողմի և մի խորթ թէ հարազատ ծոռնի մէջ: Այս կանոնով է վարուում Հռովմէական եկեղեցին մինչև այժմ:

Արդ՝ տեսնում ենք որ Ս. Ն. Շնորհալին ամենեւին չէ հետևում այդ արևմտեան խստութեանց և պահանջում է իւր եկեղեցու մեղմ կանոնը: Հարկաւ, որքան պահանջուի ազգական սէրն առաւել հեռաւոր ցեղակիցների մէջ, այնքան լաւ է և համաձայն է քրիստոնէական վարդապետութեան, սակայն Հայոց Եկեղեցին չէ տարածում իւր արգելքն աւելի քան ծոռների աստիճանն, որոնք ամենուրեք մերձաւոր ազգականներ են համարուում:

ԺԳ. դարում պատերազմական խառնակութեանց հետեւեց մի անկեալ վիճակ, այնպէս որ «կարդ ամուսնութեան սուրբ օրինացն բարձաւ, և հեթանոսօրէն արիւն ընդ արեան խառնէին, զազգականս առնելով, և զորս կամէին թողուն, և զորս կամէին առնուն ...»: ¹ Կոստանդին Ա. կաթողիկոսը տեսնելով այդ խառնակութիւնը, ժողով գումարեց Ստում 1243 թուին և քննելով հանգամանքները, հրամայեց առանձին կոնդակով:

«Զպսակն ընտրութեամբ արասցեն, վեց ծննդովք հեռացեալք յազգակցութենէ արեան»: ²

Առաջին անգամ աչքի է զարնում ընթերցողին, որ իբր թէ Կոստանդին Ա. արգելքները խստացնում է, սակայն իրօք այդպէս չէ: Նա նոր կանոն չէ ուղղում դնել և իւր կանոնների համար շեշտում է՝ «սահման չափաւոր և դիւրագործ՝ քաղեալ ի կանոնաց և ի հրամանաց Հարցն սրբոց, ի պէտս եկեղեցականաց և աշխահականաց»: ³ Ուրեմն Կոստանդին հրամայում է վերստին նոյնն, ինչ որ կանոնադրել են իւր նախորդները: Յայտ է որ այդ «վեց ծննդովք հեռացեալք» խօսքերն արտայայտուում են նոյնն, ըստ որում մէկ ծնունդ են ծնողք, միւս ծնունդ են պսակողներն և մէջ տեղը մնում է չորս ծնունդ:

1. Ընդհ. էջ. 84:

2. Այդ եղաւ Թ. դարում և իւր վերջնական ձևով կանոնադրուեց Նիկողայոս Բ. ի օրով 1058 թուին:

4. Կիրակոս. ԼԹ. 2. Անդ. ԽԱ. 3. Անդ. Խ.

այսինքն՝ որդիք, թոռներ, ծոռներ և առններ:

Այսպէս է ասում և այդ կանոնները բերող վարդան մեծը. «Զի չորս ծնունդ ի մէջն է ըստ չորից տարերց կատարման: Եւ առաջին ծնունդն, ուստի յառաջ եկին չորս ծնունդքն. և հինգերորդն՝ որ լինի խնամութիւն. լինի այս վեց ազգ»:

Ահա այսպէս պահպանուում էր ազգականների չհասութեան կանոնը անցեալ դարերում: Այդ վերջին հրամանից յետոյ զանազան վարդապետներ չեն ելնում նախագծուած սահմանից:

Թ. Գ. դարի սկզբում Եսայի Նչեցին դնում է առ Տէր Մատթէոս եպիսկոպոսն Ատրպատականի գրուած թղթում Ս. Ներսէս Շնորհալու խօսքերը բառ առ բառ ընդօրինակելով: Սմին նման կրկնող է հանդիսանում նոյն ժամանակ ապրող Յովհան Երզնկացին († 1326):² Այդ է պնդում ու այդ կանոնին է յարում և Յակովբ Ղրիմեցին Թ. Գ. դարի վերջերում:

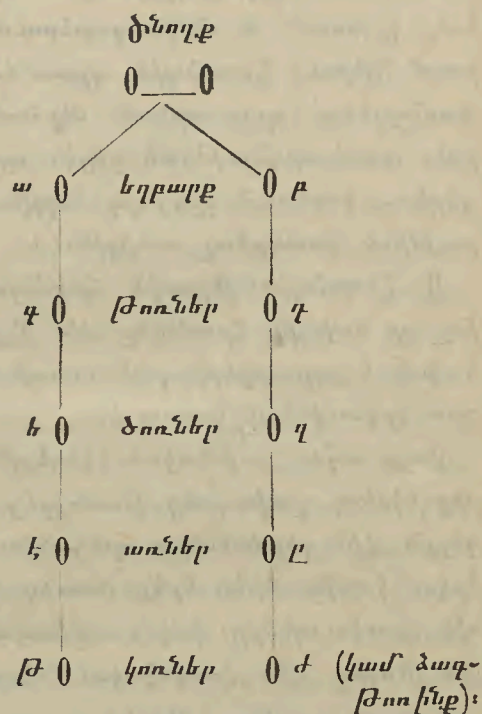
Այս կանոնն է ճանաչում և Ս. Գրիգոր Տաթևացին,³ ասելով. «Իսկ օրինացն ազգն որ են խնամիքն, և բանականն որ են մարմնականքն, ոչ լինին խնամիք մինչ ի Գ. ծնունդն»: Ըստ որում և յարում է դորան Ս. Ս. Շնորհալու պատճառաբանութիւնը:

Ս. Գ. Տաթևացին յիշում է և եօթն պորտի տեսութիւնն, որից երևում է որ այդ ժողովրդական կանոնը շատ հին է և այդ է եղել առաջնորդող սկզբունք: Եօթն պորտը նոյն է թէ եօթն աստիճանն, որից յետոյ ամուսնութիւնը թոյլատրուում է: Հայ ժողովրդի կանոնական այս գեղեցիկ բանաձևը պէտք է պահել իբրև ազգային արտայայտութիւն, քանի որ «աստիճան» բառը նոր է:

Գ. Արդ՝ չհասութեան կանոնն արգելում է որդւոց, թոռանց և ծոռների կամ թոռնիւաների պսակն: Իսկ ծոռների որդիք, այսինքն առնները միայն մեղմացրած արգելք ունին.

լաւ է եթէ դոքա ևս ազգականութեան սէրը պինդ պահէին, բայց եթէ անկարող դառնաին զսպելու իւրեանց կրքերն, այն ժամանակ կամուսնանան, միայն թէ լաւ գիտենալով՝ որ այդ աստուածահաճոյ չէ և ուրեմն պէտք է ուրիշ բարեպաշտական զոհաբերութեամբ, աղօթքով և բարեգործութեամբ քաւեն իւրեանց յանցանքը՝ սիրադրութեանքով չարաբաստիկ չլինելու համար:

Ըստ այսմ:

Թ. և Ժ. կարող են ամենայն տեղ թոյլատրելի թէև այստեղ ևս քահանան պարտաւոր է յիշեցնել քարոզով, որ առաւել աստուածահաճոյ կլինէր, թէ տարբեր ընտանիքներից լինէին ամուսինները: Ի. և Ը. կարող են միայն անելանելի հանգամանքներում ամուսնանալ, բայց ընդ ապաշխարանք, նոյն կանոնին կենթարկուին նաև Ի. և Գ. նոյնպէս և Ե. և Ը. ամուսնութիւնը, այսինքն մէկ գծի առնը միւս գծի ծոռնի հետ, թէև այս առաւել ծանր է:

Վերընթաց և վայրընթաց գծերում ի հարկէ՝ ոչ մի կերպ թոյլատրելի չէ: Թոռնակիցների ամուսնութիւնը նշուում է և չի կարող վայելել, չի բողբոջիլ ինչպէս մեր Ս. Հայ-

1. Ճաբաղ. 1861. էջ. 207.

2. Սինոդի կանոնագիրք, կանոն ՌՇԼԵ.

3. Հարցմանց գիրք. էջ. 612.

րերն ասում են: Այդպիսի պատկերներն անվաւեր են և պսակադիրն պէտք է կարգադրուծ լինի: Նոյն կանոնին է ենթարկուում նաև ծոռների ամուսնութիւնը:

Խորթութեանց մէջ էլ մեր նախնիք ոչ մի տարբերութիւն չեն դրել. այնպէս որ ոչ մի սկզբունք չկայ կանոնը մեղմացնելու խորթութեանց հանգամանքներում: Նոյն աստիճանները մնում են նաև խնամութեանց նկատմամբ. «Եւ որպէս ի մէջ արեւնադաշն ոչ լինի խնամութիւն մինչև ի չորրորդ ծնունդն Նոյնպէս և ի մէջ խնամոցն ոչ լինի այլ խնամութիւն մինչ ի դ. ազգն»: ¹ Վերջապէս «մինչի դ. ծրնունդն է» արդեւքը հոգեւոր ազգականութեան (աւազանին ծննդեամբ) համար, մինչդեռ որդեգրական հոգեւոր ազգականութեան մէջ «ոչ լինին խնամիք մինչև ի կրկին ծնունդն», ² այսինքն միայն երրորդ ծնունդն է թոյլատրելի, իսկ երկրորդն ապաշխարելի:

Այս կանոններն արդէն վերջնականապէս որոշում են չհասութեան աստիճանները: Միայն թէ մեղմացուցիչ ապաշխարանքը խնամութեան մէջ դուցէ աւելի կարելի լինի թեթեւացնել, քան թէ բուն ազգականութեան մէջ: Եւ եթէ լսւածուրջեան աթոռի առաքելական դասակարգ կամենայ հրամայել, որ հոգեւոր վարչութիւնք թոյլատրեն առնորի ամուսնութիւնն ընդ ապաշխարանք: ³ Ըստ Հայաստանեայց եկեղեցու կանոնական իրաւանց, այն ժամանակ դորանից պակաս աստիճաններում անխուսափելի ամուսնութիւնք կախուած կմնան միմիայն Հայրապետական բարեհայեցողութիւնից:

Իսկ այդպիսի անխուսափելի դէպքեր կլինին միշտ, որոնցից իւրաքանչիւրն ևս կունենայ իւր մասնաւոր և չնախատեսուած պարագայք՝ կարօտ բարձրագոյն իշխանութեան նորանոր կըշռադատութեանց, թէ աչգեօք չէ տուժում Եկեղեցու կանոնական սկզբունքը: Հայրապետական

տական բացառիկ թոյլտուութիւնք կունենան և իւրեանց կարեւոր բացատրութիւնք, որոնք օգտակար և կրթիչ կլինին թէ ամուսնացողների և թէ առ հասարակ ժողովրդի համար: Հարկաւ այդ թոյլտուութիւնք կիրականանան ամուսնացողների երկիւղած նուիրաբերութեամբ յօգուտ եկեղեցու և աղքատաց ըստ Հայրապետական համաձայնութեան, որոնք միշտ կապուած կլինին եկեղեցի յաճախելու և աղօթելու պայմանի հետ: Մինչդեռ ուղղակի ըմբոստ կանոնադանցները՝ կպատժուին ըստ կանոնադրական պատժական սկզբանց:

Հայրապետական թոյլտուութեան իբրև հակիրճ և գեղեցիկ օրինակ աւելորդ չի լինիլ երկարել Եփրեմ կաթողիկոսի կոնդակը: Ահա-լասիկ.

«Թուղթ առ Ռէտն Տփիսիսու Ներսէս Սրբազան Արքեպիսկոպոսն:

Յիսուսի Բրիստոսի ծառայ Էն:

Լիութեամբ շնորհաց ամենասուրբ Հոգւոյն և քահանայապետական սիրոյ և աղօթից ձօնմամբ՝ առաքելք զողջոյն Փրկչական ի զօրանալ քեզ, սիրելւոյ և հարազատի որդւոյ Մեծի Գահոյս Ս. Էջմիածնի՝ Ներսէս գիտնադարդ Արքեպիսկոպոսիդ, կայսերականա՝ քաղաքիդ Տփիսիսու, և մնալ յաւերժ ի կեանս խաղաղուստ՝ ի մեր սրտի ընդմիջութեամբ ամէն:

Յերեանեալն պսակաւորին տարւոյ՝ դրոշմեալն ի քէն դիտաւորութիւն բանից ի քարտի անդ վերածանեալ ի մէջ եղև ի նորում ամսի տարւոյս, որով և ծանուցաւ իսկ ժայռամատոյց խնդիր ձեր յաղագս յարգելի կնեազ Մանուչարի Ռումանով զստերի զոր խօսեցեալ են ընդ ազնիւ Հեգիմ աղայի որդւոյ պարոն Զաքարիայի:

Արդ ուրասցի ապաքէն աստանոր լացողն զբազմաց, թէ վեհ է ինձ խնդրոց յաջմէ և յահեկէ՝ քանզի այն ինչ բանք են կնքողաբար ի կանոնս հարցն սրբոց ի սակս այսքանեաց

1. Ս. Տաթևացի, անգ. էջ. 611. 2. Անգ.

3. Այդ թոյլատրելի կախուած է իւրաքանչիւր Հայրապետի այն վստահութիւնից, որ նա տածում է գէպի Հոգեւոր վարչութիւնք կամ Ս. Սինդրը:

* Հատ անգամ դիմագրութիւն կը տեսնուի նաև այն մարդիկներէն, որոնց բուն պաշտօնն էր կրօնական—բարոյական զարգացման սպասաւորելը. Սիօն. 1875. էջ. 157. (Նամակ Մ. Վ. Մուրաթեանի):

հաշուոց ճուղից, յայտնի իմն է յօգուոց առաւել սիրելոյդ և որ ինչ առաջիկայ անձկութիւն են, տեարց դստերաց, բացափայլ ևս է. ըստ որում աշխարհ թակարթալար պատահամբ, ուստի խոհմարար տեսնի յիմաստասիրութիւն Մեծանդրեայ, յասերն թէ՛ «դուստր հարսնացու թէ և ինչ ոչ խօսեսցի զանձնէ, լուութիւն նորա բազմախոս է: Ոչ բաւիցեն հարիւր աչք Արգոսի զգուշանալ ի պահպանութիւն Յովայ, իրրե զերինչ կայտառելոյ ի պատրանաց Ներսէսի»:

Արդ՝ որովհետեւ կոյսն եղեալ ընդ չափ ըստ առաքելոցն՝ և վտանդ ևս ի վերայ կայ, և հաստատեալ է ծնողն ի սրտի իւրում, վասն ամենայնի պատճառաց, և մեք հայելով ի հանգամանս ամենայն, ի վիճակն ի ժամանակն ի յարմարութիւն և ի յօժարութիւն կամաց առնելեաց և ի խնդիր ձեր սիրելութեան և ազնիւ կնեազին, ներելով յարիմք առ հրամանն՝ լինել լրումն կամաց ձերոց և որոց են առ այն իղձ խորհրդոց, ընտանեացն ասեմ նշանաւորաց:

Այլ մի՛ լիցի զանց առնել ըստ կանոնաց զնորոք Մօրն Եկեղեցեաց նայեցեալ լինելոյն իրականութեանց և զօրութեան առաջադրաց այնմ, մանաւանդ չափամբ չափելով զիւրեանց մեծանունութիւն և պատիւ՝ ծանիցեն ևս:

Ողջ լեր Էին շնորհօք, որ և մնամք աղօթանուէր վասն ամենեցուն և բարօրութեան ձեր ցանկացող

Կաթուղիկոս ամենայն Հայոց
Վշտալի Եփրեմ:

Այս արդէն շատերից մի օրինակ է՝ թէ ինչպէս էին վարուում Հայոց Կաթուղիկոսք, երբ հանգամանքների այնպիսի վիճակում էին գտնուում ամուսնացողներն, որ անհրաժեշտ էր լինում ներողամտաբար ուղղելու հնարների դիմելը: Վերջին կաթուղիկոսները նման դէպքերում գործ էին ածում «ոչ յօրինակ այլոց» խօսքերը. սակայն բաղձալի է, որ միշտ յիշուին թէ այդպէս ներողամիտ լինելու պատճառներն և թէ կանոնադանցութեան թեթեւացուցիչ ապաշխարանքներն, որոնցով կա-

րողանում են սիրայոյզ ամուսիններն ամոքուել, խոյս տալ վերջնական կորստից, զղջալ և պատուիրանապահութեամբ բարեկեցիկ լինել Հայոց Եկեղեցու աստուածային շնորհների տակ:

«Բայց՝ այսոցիկ բարւոյ աւանդութեանց հակառակելոյ առաջնոց Հարցն սրբոց՝ ոչ այլ ինչ է պատճառ, քան թէ տգիտութիւն և ինքնօրէն անձնահաճ կամապաշտութիւն՝ որք ոչ տեսին զառաջին պայծառութիւնս մինչ որդմութեամբ Տեառն լի էր երկիր» *

(Շարունակելի)

Ա. ՏԵՐ. ՄԻՔԵԼԵԱՆ:

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԲԱԳՐԵՆԱՆԻ.

ԶՐԱՇԱՏ ԵՐԿԻՐ.

(Շարունակութիւն)

ազրեանդայ հիւսիսային լեռնաշղթայն Զրառաշխ ասուած է ինտիմեաց, ամեն կողմ առատ ջրեր արձակելուն. հարիւրաւոր հովիտներ, լեռներ ու սարահարթեր, արեգիներ ու ծմակներ, տափարակներ և զառիվայրեր, մէկ խօսքով զաշտ և լեռ, մեծ և փոքր աղբիւրներով զարդարուած են. ամեն վայր տարածուած, սփռուած են յըստակ, սառն, քաղցրահամ ջրեր, իրաքանդիւր տեսարանի մէջ քեզ կներկայանայ գլգլալցող աղբիւրի ակ մի, կարկաչող առուակ մի, սողացող առու մի, որոր մօլոր հոսող ջրուղի մի. չորջրոցայ չեղ և լայն ձորակ մի, գետեր և գետակներ, աղի, լեղի աղբիւրներ, ջրալից և ճահճային վայրեր, պղտպղտ փոքրիկ և մեծ լճակներ ու լճեր, Ս. յովիտի ջրաշատ երկիր մի աւելորդ է ա-

*. Ս. Ն. Շնորհալի. Ընդհ. էջ 71.

սել թէ որպիսի տեսակ տեսակ բանջարեղի-
նօք և երփներանգ ծաղկօք ու մարգագե-
տիններով պճնուած է, զտեսողս կը դիւթէ:

Յունիս ամսուն մաիը դաշտոս պիտի տես-
նես բնութեան հրաշալիքը ինչ հիանալի գոյ-
ներով շքեղազարդած է շուրջո՞ւ այս Զրա-
բաշխի մեծ շնորհն է, որ սփռած է քայլե-
րուդ տակ, և քաղցր բուրմունքով զքեզ
կարբեցնէ: Մայիս ամսոյ առատ անձրևնե-
րու հրաշալի շնորհն թողած՝ Զրաբաշխի աղ-
բիւրներու հրաշալիքներու վրայ կը խօսիմ,
շարունակէ ճանապարհդ, դեռ մարգահասակ
խոտի և ծաղկանց մէջէն չանցած քեզ պա-
տահեցաւ ճահճային վայր մի: ջրուած արտ
մի, լճացող ջուր մի, գետակի մի աւազան,
այդ միջոցին պիտի ստիպուիս կանգ առնել,
վայրկեաններով պիտի շեղիս, վեր, վայր
պիտի շրջիս, հուն մի, անցք մի, կամուրջ մի
պիտի որոնես: Կը հաւատամ՝ երբ ասեմ՝ քեզ
թէ շատ անգամ $\frac{1}{2}$ ժամ պիտի շեղիս,
ճանապարհ որոնես:

Գ Ե Տ Ե Ր

Բագրեւանդ ջրաշատ երկիր մի լինելուն
ամեն մարդ կարող է գուշակել որ ունենա-
լու էր իւր գետն և գետակներն:

Բագրեւանդայ դիրքն յարեւելից և յարե-
ւմտից բարձր լինելուն, երկու կողմն ևս բազ-
մաթիւ գետակներ լինելով՝ որք գետ կազ-
մելով հանդէպ միմեանց կը հոսին, Արաշկեր-
տի դաշտի միջավայրն կը միանան, ուր կա-
տարեալ գետի կերպարանք ստանալով կը
հեռանայ Մուրատ 2 անուամբ:

Մուրատի երկու ճիւղերն կը յորջորջուին
Շեռեան և Մուրատ:

1. Գետակներն քարնան կը յորդին երկար միջոց
հուն չեն ունենար, վասն որոյ ժողովրդեան բերնին
մէջ գետ կը յորջորջուին:

2. Դէտէ Մուրատ անունով մի ուխտատեղի կայ
Ամաս գիւղի բարձունքը բարձր քարալեռան մի գա-
գաթն, որոյ ստորոտն ևս կայ դէպի Մաքսուտ աստի
գետակ մի կը հոսի, այս լեռնեն խոնար Դէտէ Մու-
րատի կամ Մաքսուտի ջուր անուամբ, որն թուրք-
մեններու ջուր, Ամասոյ ջուր ևս կառուի:

Շեռեան Բագրեւանդայ արեւմտեան կողմէն
կիջնայ դէպի յարեւելս, Արաշկերտի դաշտի
հարաւն և Ղլիճ—կէտուկի հիւսիսային ստո-
րոտն քերելով կանցնի իսկ Մուրատ յարե-
ւմտոս կոյս հոսելով հանդէպ Գարաքիլիսայի,
ուստի 1 ժամ ի հարաւարեւմտոս Գարաքիլի-
սայի միանալով Մուրատի իբրեւ կանոնաւոր
գետ մի կը քերէ Կեառէ լեռան արեւելեան ստո-
րոտն, կանցնի Անդալիի, Մանազկերտի և
Ապահոնեաց գաւառներու միջով, իւրաքան-
չիւր գաւառ երկուքի կը բաժանէ, աջ ու ձախ
դաշտային և լեռնային մասեր թողլով:

Շեռեան իւր սկզբնաւորութիւնը կառնու
Բիւրակնեան լեռներու յարեւելս գտնուած
Վարաբազու լեռնադաշտից, յարեւելս, յա-
րեւելահիւսիս և հիւսիս հոսելով, կիջնայ
Խալեազի լեռնադաշտն, այս տեղ դեռ չիջած
աջ կողմէն Մերկէ-Մեր լեռնէն ևս առատ
սնունդ առած էր: $\frac{3}{4}$ ժամու չափ ևս
Խալեազը ճեղքելով՝ ուղղակի միջից կանցնի,
ի ձախ թողլով վարեւահողեր և ընդարձակ
անհաշիւ մարգագետիններ, որք մինչև Գռամ
կը տարածուին: Խալեազի վերջաւորութեան
վերայ մի մեծ քարալեռան՝ հարաւային
ոտքն քերելով ի դաշտ կը խոնարհի Շեռեան,
խիստ խոր անդունդ մի կազմելով իւր հան-
դիպակաց գտնուած հսկայ լեռներու մէջ և
շեղուելով արեւելահարաւն ի վայր, 2 ժամ
հոսանք և յորձանք կազմելով խլացուցիչ
շառաչմամբ ձայներ կարձակէ, ոլոր, մոլոր ի
դաշտ կը խոնարհի, 3 ժամու չափ ևս նոյն
ուղղութեամբ դաշտի մէջ առաջ գնալով՝ աջ
կողմն մի փոքր դաշտագետին կը բաժանէ
Շեռեանայ գլուխ անուամբ, որ գիւղախմբապե-
տութիւն մի է, Շեռեան կը զարնուի Խաստուր
գիւղի հարաւային եղրին, Բրձոյի շղթայի
հիւսիսային ստորոտին, ուստի յարեւելս (քիչ
հորաւախառն) կուղղուի մինչև Մուրատի

1. Այս տեղ քարալեռան գագաթը կառուցած է
Արուզէթայ ժայռէ կոփուած հիանալի բելդն. որոյ
յարեւելս Արուզէթ գիւղն կայ, որ ըստ կարգին
նկարագրելու եմ:

միացման վայրն, մերձ Տամբատ¹ գիւղին: Այս շրթային մէջ աջ կը թողու բրձօյի, Ղլիճկէտուկի և Կեառէի շրթային, իսկ ձախ Ալաշկերտ գաւառի ամբողջ գաշտն, ձախ ափին վերայ թողլով Բամբան, Շահնազար, Մարտոյ, Խաստուր, Գարսան, Գաւոյ, Զուրուկ, Զլիւնի, Ղաղի, Զալէ, Մոլլա-օզման, Բօշիկ, Դամղխան գիւղօրայքն և աջի վերայ Մօլլա զաղէ, Առաֆ, Աբաս, Էրեք Գոմբեր, Գօի, Պաալցիք, Էքմալ, Դարասու, Զատօ ևն.² Նաև այս մասն հակեալ զառիւկեր մի կը կազմէ, որ ունի 10-ից աւելի քրդական և 4 թուրք գաղթական գիւղեր, որք 4 ժամ երկարութեան վերայ տարածուած են:

Մուրատ գետ, որ Գիւտինի հարաւային (ճաղկանց) լեռներէն³ կը բխի, բազմաթիւ ճիւղեր ունի, երկու մեծ ճիւղերն Ս. Ոսկեանց սրբավայրէն խոնարհ, Զէյնալի ձորին ստորին մասին վերայ կը միանան, այլ և այլ անուն ունին, այս տեղ, Կերմաւենքու (Զերմուկ) ձորի մէջ Մուրատ անուն կառնէ, աջ կողմից կընդունի հարիւրաւոր ընախ ջերմակներու ջրերն, որք տեսնողներու վերան մեծ տպաւորութիւն կը թողուն, ապա կանցնի կրային ջրէ կազմուած բնական մեծ կամուրջի⁴ ներքեւից. 2—2 1/2 ժամ ևս ի հիւսիս

1. Տամբատ գիւղն որ նախ եղբիք կը բնակէին, այժմ Կարսից եկեղ. թուրք գաղթականները կը բնակին, որ Էրեւանի և Մուրատի խոնարհի մօտ, ձախ ափին վերայ գտնուած ժայռի վերայ հաստատուած են:

2. Այս երկու գետոց ափերն ուռնենայ փոքրիկ անտառակներով պատած է, առտո կը գտնուի չիչխան կոչուած թուփն, որ 2—3 կանգ, բարձր կը լինի բազկի հաստութեամբ հազիւ բուն ունենայ, բունը սուր գամի նման փշերով պատած է, կարծր փայտ է և մանր կարմիր պտուղ ունի որ երախայք պտուկ կասեն:

3. Վանայ ճանապարհին վերայ Զիր կետուկ կիրճն ուստի ջուրը ժայռերէ չըրջալով կիջնայ:

4. Սորա վերան սայլեր և մարգիկ այնչափ երթեկեկած են, որ կամուրջի մէջ տեղն մաշած, եզրներն բարձր կանգնած են, որով արհեստական կամուրջի ձև առած է և շոգեշարժ մեքենայի նման այլ և այլ ծակերից ֆշոցներ կզան:

շարունակելով իւր ընթացք, տակաւ առ տակաւ կը շեղուի յարեմուտս, յանկարծ գուրս կգայ, կը յայտնուի Գիւտինայ դաշտի մէջ և Գիւտին դիւղաքաղաքին եզրն քերելով կը սողայ, կանցնի Զիրաւայ դաշտի միջէն, կուղղուի Նպատայ հիւսիսային ստորոտն, ի ձախ կը թողու Դարապաղար և ճուճոն հայ գիւղօրայքն և յաջ՝ Պարսկաստանի կարաւանի ճանապարհն. աստի կը քերէ Նպատայ արեւելեան հիւսիսային ոտքն, ուր Ս. Գրիգոր հայոց բերաւորներն մկրտած է, ջուրն իւր ընթացք ի հիւսիս յարեմուտս շարունակելով կը քերէ այս լեռան արեւմտեան հիւսիսային ոտքն, կանցնի հինաւուրց շինած կամուրջի մի տակից:

Զուրը այս ընթացքի մէջ ի ձախ Նպատայ ստորոտը գոգին մէջ կը թողու գիւղաւան,⁴ այժմեան Ս. Յովհաննու վանքն (Իւչքիլիսան), որ երեք կողմէն շրջապատած է Նպատ, ի հիւսիսից պատած է նաև Մուրատ:

Մուրատ իւր ընթացք նոյն ուղղութեամբ օձապտոյտ կը շարունակէ, երկու ժամ ընթացքէ յետոյ կը զարնուի մեծ մեծ ժայռերու, որք հրաբխային ժայռեր կը կարծուին և Ոհնակ լեռներէն գլորուած:

Մուրատ իւր ընթացք կը շարունակէ, տակաւ առ տակաւ կը պատահի աջ կողմից Ալիկոռ, Վերին և Ներքին Դաշի չայ, Ուլա մասի (Զիւն ջուր), Էքմալ, Զիրոյ, Ղաղի, Եօնճալու և Դարաքիլիսայ գիւղօրէից, իսկ ձախ կողմից վանքի գիւղ. Ղուվիպուճուի, Ղուվուճա, Կօլասօր, Կեառկեառ (Խուլեր), Սոֆեան, Դաղարի, Գուփղաւան, Տամբատ:¹

Գ Ե Տ Ա Կ Ն Ե Ր

Բագրեւանդ ունի նաև բազմաթիւ գետակներ, որք մեծաւ մասամբ Զրաբաշխ լեռներէ ի հարաւ արեւելս կը խոնարհին և բուն վա-

1. Տեսնուած աւերակներ կը հաստատեն որ Բագուան ջրի աջն, հանգէպ վանքին լինելու է:

2. Վերջին դարու քանի աշխարհագիրներ կարծած են թէ Տամբատ Երասխի ափը կը գտնուի, մինչդեռ Մուրատ գետ յարեմուտս դարձած վայրը ձախ կողմն կազմած անկեան միջավայրն կայ:

ղարշակերտի դաշտի մէջ նոյն ուղղութեամբ հոսելով ձախ կողմից Շեռեանայ կը խառնուին, քանին ևս ի հարաւ արեւմուտ խոնարհելով՝ Բագրեանդայ Գարաքիլիսայի մօտերից անցնելով՝ Մուրատ կը թափին աջ կողմից:

Մենք թողլով փոքր ջրերն, 10-ի չափ մեծ ջրերու վերայ մասնաւոր ակնարկ ձգեմք, որք ժողովրդոց մէջ ԳԵՏ կամ ԶՈՒՐ անունը ունին, որք գարնան անհուն կը դառնան, ամրան մեծ մեծ առուներով դաշտի վերայ կը բաժանուին, գիւղացւոյն բերքը կը քառապատկեն, այնպէս որ շատ գետակներու մէջ կաթիլ մի ջուր չգտնուիր:¹

1. Զետրկան կամ Զաթ գետ. — Այս գետակը երկու ճիւղ ունի, որք կը բոլորին Սուկաւէտի արեւմտեան և արեւմտեան հիւսիսային (Հաճի կէտուկից) կողերից, որք տակաւ առ տակաւ իրար միանալով նախ յարեւմուտը, ապա հարաւ և Զաթ գիւղի ստորոտն ի հարաւ յարեւելս կուղղուի, 3—3 1/2 ժամ ընթացքէ մի յետոյ դաշտ կիջնայ, դաշտի առաջին գիւղի Զետրկանի հարաւ արեւմտեան եզրն քերելով իւր ընթացք կուղղէ գէպի Շեռեան, ձախ ասիին մօտերն թողլով խոշեան, Մսուրի և Զուրուկ գիւղերն, իսկ աջին վերայ Դաւոյ, որ Շեռեանայ ձախ ասիին վերայ է, ուստի կը խառնուի Շեռեանայ:

Զետրկանայ ջուրն ձախ կողմից կընդունի Աւ—գրաւ (բարակ ջուր) ջուրն, որ Կարմիր վանքից կիջնայ: Մի այլ ջուր ևս Ղաւա կամ Դաւա (բորի ջուր) անուամբ կը բոլորի փոքր Սուկաւէտի հարաւային ստորոտից, կիջնայ դաշտ, կը քերէ Մօլա—Սիւլէյման գիւղի արեւմտեան եզրն, ընդ մէջ դաշտին կը միանայ Զետրկանայ ջրին:

2. Ղօփուղ գետ. — Այս ջուրն ևս կսկսի Սուկաւէտի հիւսիսային կողերից, նախ յա-

րեւելս՝ ապա արեւելեան հարաւ ուղղութեամբ կը քերէ մեծ Սուկաւէտի արեւան ստորոտն, երկու Ղօփուղ (Վերին և Ներքին) գիւղերու արեւելեան հիւսիսային եզրն, ապա Գիլբուն սարի արեւելեան ստորոտն, Ամրոց քարերու արեւմտեան ոտքն, կը մօնէ դաշտ՝ բաժանելով երկու Սուկաւէտներն և Գիլբուն կամ Հորերու քելէ կոչուած սարն յաջ յարեւմուտ, իսկ Շահկօլ լեռներն ի ձախ (յարեւելս): Նոյն ուղղութեամբ կը յառաջանայ մինչև Շամեան դաշտի մէջ և բաժանելով Մօլա—Սիւլէյման գիւղի քաւանը յաջ, իսկ Վաղարշակերտին ի ձախ Շամեան գիւղի հիւսիս արեւելեան եզրն կը քերէ, Ղաղի և Զըլկանի գիւղերու միջից անցնելով Շեռեան կը թափի:

Այս գետն ևս իւրեան օժանդակ կընդունի ձախ կողմից Շահկօլ լեռներու ջուրն, որ հանգէպ Ներքին Ղօփուղ գիւղի կը միանայ այս գետին:

3. Խաչուայ գետ կամ Մանտկներ. — Սա ևս կը բոլորի Սուկաւէտի հիւսիս արեւելեան հեռաւոր լեռներէ, որ և Մանտակներ կը կոչուի, լեռնահովտէ մի կսկսի, 3 1/2-4 ժամ յարեւելս կը ձգուի մինչև Աւսարք գիւղի ստորոտն, ուստի ձախ կողմից կընդունի Դաւաւներ ջուրն, կը գառնայ արեւելեան հարաւ, առտի 2 ժամէն կիջնայ ի դաշտ, աջ բաժանելով Այաշկերտի և ձախ Խաչուայ քաւանը,¹ իւր ուղղութեամբ կը շարունակուի դաշտի մէջ, կանցնի Մէմտան և Սողանքիք գիւղերու արեւմտից, Ղաղի գիւղի արեւելքից, կը թափի Շեռեան:

Աւսարքից յիջ ներքև ևս կընդունի ձախ կողմից Աշանայ ջուրն:

4. Ամատ գետ, կամ Դէտէ Մուրատի ջուր և կամ Կալոյի ջուր. — Այս ջուրը կսկսի Զամէ մեծ և բարձր լեռան արեւմտեան հարաւայի կողերից, նախ նեղ քանի ձորակներով կսկսի, ապա տակաւ առ տակաւ ձո-

1. Գարաքիլիսայի երկու կողմէ իջնող Դաշլի և Գօր գետակներն մշտապէս են, որք իբրեւ գետ միշտ առատ ջուր ունին:

1. Գիւղի մը ամբողջ տարածութիւնը իւր սահմաններից ներս քաւան կասուի ըստ քրդաց:

րահովիտս կընդլայնի և կը ձգուի չորս ժամ արեւմտահարաւ. աջ կողմից կընդունի քանի մանր օժանդակներ և մեծ ճիւղն (Զաթայ ջուր), որ Բօզլթէփէ լեռնէ կիջնայ:

Հանդէս Զաթայ ջրի խառնուրդին ձախ կողմից կընդունի նաեւ Յովսոյի ջուրն, որ սա ևս Զամէէ լեռնէ կիջնայ:

Կալոյի ջուրն արեւմտահարաւ շարունակելով մինչև Դէտէ Մուրատ¹ Մեծ քարալեռն՝ որը կը մնայ ջրի եռանկեան միջավայրը, ուստի յանկարծ կը դառնայ արեւելահարաւ. աստի ի վայր Դէտէ Մաքսուտ անուամբ ի դաշտ կը խոնարհի, դաշտից ևս Ամատայ ջուր անուամբ կանցնի Ամատայ և Թուրքմենների մէջ տեղից, իրիցու գիւղի արեւելքից, Քարծորի արեւմտեան եզրէն, Բըլուրի արեւելքից, Միւրանկներու և Բօշիկի արեւմտքից, կը խառնուի Շեռեանայ:

5. Ախաի գետ² (Աղտից ձոր) և Մէրկեզերի գետակ. — Գետի չափ ընդարձակութիւն ունեցող գետակա՝ երկու մեծ ճիւղերէ կը կազմուի. մինը Զամէայ մեծ լեռան կողերից կը բղխի, կիջնայ ի հարաւ, Մերկեզերի³ կամ Դիւաւանայ ջուր անուամբ, և քանի դաշտ չէ իջած մեծ ոլորումներ կը կազմէ. իսկ երկրորդ ճիւղն է Ախտի կամ ձէմի—չաթոյի ջուրն, որ Ախտի և Սինակ լեռներէ չորս ժամու չափ յարեւմուտ կը խոնարհի՝ անցնելով Ախտայ անուամբ չորս ամիսփեալ գիւղերու միջից մինչև ձէմէ—Զաթայ. ցայս վայր ընդունելով այլ և այլ օժանդակներ, կը դառնայ արեւմտեան հարաւ, 2¹/₂-3 ժամ ըն-

1. Այս մեծ քարալեռին գլուխը և ստորոտը ուխտատեղիներ կան Տէտէ Մուրատ և Մաքսուտ անունով. քրդեր շատ անգամ երբեմն հայք ևս ուխտի կը գնան:

2. Սինակ լեռան կամ Քարաշխ լեռներու շղթաներէն մին է որ կը գտնուի ընդ մէջ Կողբայ և Գարաքիլիսէի:

3. Մարգագէտ կամ Մերկեզար քրդերէն կը նըշանակէ գեղին մարգ, կամ ոսկեմարգ, արգէն այս վայրի մարգերն ընդհանրապէս գեղնագոյն ծաղկօք կը զարդարուին:

Թանալէ յետոյ, Դառապի գիւղի ստորոտն կը միանայ Մերկեզեր գետակին. Դաշլի անուամբ դաշտի մէջ կերկարի ի հարաւ. ներքին Դառապի, Երանոս գիւղերու և Գարաքիլիսէի արեւմուտքից անցնելով կը խառնուի Քօր գետ, կը Թափի ի Մուրատ և ապա ի Շեռեան: Դաշլին կը բաժանէ Գարաքիլիսէի և Ալաշկերտի գայմազամութիւններն:

6. Մանկասարայ ջուր. — Այս ջուրը Սինէկայ շղթային Կօլիենի սարի կողերից կիջնայ խիստ զառիվայր մի. երեք ժամ ընթացքէ մի յետոյ երկու մասի կը բաժանուի. մին հարաւ կը Թափի, Աւէ մասի (ձկան ջուր) անուամբ, հանդէս Կօլասօր գիւղին Մուրատի կը խառնուի, իսկ մեծ ճիւղն Գուփղուան գիւղի հարաւային եզրն քերելով դաշտ կիջնայ հարաւ արեւմտեան ուղղութեամբ, կանցնի Մանկասար և խղղը գիւղի միջից, Նաւիկ և Զամրու գիւղերու հարաւից, իրիցու գիւղի (Զաջուռ իշխանի իրիցու գիւղ) արեւելքից իջնող Տօտօ ջրոյն միանալով Քօր գետ անուամբ կանցնի Գարաքիլիսէի արեւելքից, նաեւ հարաւային եզրն քերելով յարեւմուտ շեղուելով, կը խառնուի Դաշլի գետոյն և կը Թափին Մուրատի մէջ:

Բաց ի այս գետակներէ որ մշտական ջուր ունին և ժողովուրդն գետ կանուանէ, կան նաեւ ջուր ատուած գետակներ, ոյք բազմաթիւ են, ամբան կը չորանան:

Նաեւ կան անհաշիւ ձորակներ, առու և առուակներ, որք երբեմն ուղղակի Շեռեանայ և Մուրատի մէջ կը Թափին կամ գետակներից միոյն միանալով սնունդ կը տան:

Լիճ եւ ԼճԱԿՆԵՐ

Ջրաբաշխի շղթայն իւր վերայ կը կրէ մեծ և փոքր լճեր, որք շղթայի վերան, կամ այս ու այն երեսին վերայ դետեղուած են:

Արեւմտեան կողմից Սինակ լեռներով շրջապատուած կայ Պալիօլ (ձկան լիճ) ծովակն, որ է Դոյլատայ լիճն, և ուրի բարձր գիւղը, 3—4 ժամ շրջապատ, առատ և ընտիր

ձուկ, յարգի է խոշոր կարմրախայտին, հիւսիսային եզրին մօտ գտնուած կղզեակին վերայ կը տեսնուի վարդանակերտ կոչուած բերդի բեկորներն:

Այս ծովակը ևս նման Բագրեւանդայ դաշտին ձուածե գիրք ունի սուր կողմն ուղղուած է նոյնպէս ի հարաւ արեւելս և դէպի Պայազիտ. ուստի ջուր մի գուրս դալով Սարիբէզ հայ գիւղի մօտեն կանցնի, կուղղուի ի Պայազիտ, որ Մակուլով կանցնի, Երասխ կը թափի:

Ծովակս տաճիկ կառավարութեան կը պատկանի, կառավարութիւնը աճրդով վաճառած է մի հայի, որը ռուսական ռազմանի մէջ եղող Աբաս կօլ գիւղէն ձկնորսներ կը վարձէ, առատ ձուկ կորսայ. Ռուսաստանի մէջ կը վաճառէ:

Ձմեռն չորս ամսոյ չափ կը սառի. վերան երթեալութիւն կը լինի. հաղարաւոր անասնոց խմբեր կերթան, կը գան, տեղ տեղ քրդեր ծակ կը բանան, կարթով և ինչ ինչ հնարներով ձուկ կորսան:

Ծովակս կայ կողբայ և Բագրեւանդ միջովայրն Սինակ լեռներու գագաթն, երկուքից ևս 3 1/2-ական ժամ հեռի. հիւսիսային ստորոտը կընկնի Կոզը, իսկ հարաւային Բագրեւան, 10 ժամ յարեւելս Գարաքիլիսայի և արեւմտեան դաշտի:

Աբասկօլ.— Գայլատոյ ծովակէն 3/4 ժամ ի հիւսիս Աբասկօլ գիւղի մօտ կայր մի լճակ սորա մօտ գտնուած երեք գիւղացիք (հայ) առաջն պատնէշ հիւսելով մեծ լիճ մի դարձուցին, ուստի տարւոյն երեք եղանակներուն մէջ առատ ջուր կը ստանան իւրեանց արտօրայքն ջրելու համար:

Կօլկենի (նեխեալ ջուր) որ Սինակ լեռներու հարաւային կողերու վերայ փոքրիկ լիճ մէ, կայ նաեւ լճակ մի Թանոթուրակայ կողերուն վերայ և Մերկեզերի բարձունքը նա և երկու ուրիշ լճակներ:

Չուխուր չամ (խորացեալ եղևնեաց անտառ) մեծ լիճ է. Աղբուլակ լեռան հիւսիս արեւմտեան կողին բարձունքը, եղևնեաց ան-

տառի մի միջովայրն, ուստի կը բլխի Կապուտայ ջրի միջին, մեծ ճիւղը:

Պախրկօլ (սղնձեայ լիճ) որ Կապուտայ բերդի հիւսիսն և Խանտուտայ հարաւն, երկուքին ևս մօտ կայ:

Կօլա տէյրան (բազի լիճ), որ Մատուռայ ջրի սկզբնաւորութիւնը կը կազմէ:

Շահկօլ, որ Ղօփուզ ջրոյն մէկ ճիւղն կը կազմէ, Այդրկօլ ևն. նաեւ Կօլա հայրան լիճն Խալիազի լեռներու վերայ:

Տեսած եմ բազմաթիւ փոքր լճակներ. որոց անունը դժբաղդաբար չեմ յիշեր. լըսած եմ մեծ և փոքր լճակներ Խալեազի և Ժաղկանց լեռներու վերայ, որք մեծ մեծ ջրերու սկզբնաւորութիւն կտան:

ՃԱՆԱՊԱՐՀՆԵՐ

Բագրեւանդ ունի երկու արքունական ճանապարհ, որոց մին հին Շահկօլին է, որ Զրաբաշխ լեռներու գագաթից ձգուած, երկրորդը դաշտի միջով կանցնի, սր այս օր խճուղի շինուելու վրայ է և այս ճանապարհն ի Պայազիտ, ուստի ի Պարսկաստան կը տանի:

Կան բազմաթիւ ժողովրդական ճանապարհներ, որոց գլխաւորներն են, ի Խնուսայ եկող ճանապարհն, որ Բրձօյի կրճով դաշտս կիջնայ, Խառտուր Մօլլա — Սիւլէյման և Ղօփուզ գիւղերով կանցնի Ռուսական սահմանը, ուստի ի Կարս. երկրորդն է Մշոյ, Պուլանխէ և Մանազկերտէ եկող ճանապարհն, որ Անգափէ և Ղիճ—Կէտուկէ անցնելով դաշտիս առաջին գիւղն Չըլկանի (ի հարաւոյ) կիջնայ, Թօփրագ գալէսով, ուստի Բօզթէփէով և Աղբուլակով կանցնի Կաղզուան, ուստի Կարս: Երրորդն է Արճէշի ևն. ճանապարհն որ Բագնոցէ և Խամսարէ Գարաքիլիսէ մտնելով ուստի Մերկեզերի բարձունքը եղած Չամչե լեռնով ի Կաղզուան և Ախտով կամ Սինակ լեռներով ի Կոզը, ուստի Իգտիւր և Վաղարշապատ ու Երևան: Զորրորդն է Վանայ ճանապարհն, որ Դիտինից անցնելով Բարթոլ լեռներու գագաթով Կոզը, Իգտիւր կիջնայ:

ՇԱՀԵՕԼԻ

Շահ եօլին Շահի ճանապարհն է. ըստ ոմանց Սուլթան Մուրատի գաղտնի ճանապարհն է, որ Ատրպատականէ, Խոյսյ և Մակուայ միջի լեռներէ կանցնի, կը մտնէ Ալատազ, կերկարի Պայազիտի հարաւային լեռներու գագաթից դէպ ի յարեմուտս, մինչև Դիատինի մերձակայներն, ուստի կուղղուի ի հիւսիս արեւմուտս, կտրէ, կանցնի Խիսկայ կետուկն, և Դիատինի արեւելեան հիւսիսից կը բարձրանայ Բագրեւանդայ հիւսիսային լեռնաշղթային գագաթն և շղթայի ուղղութեամբ լեռնէ լեռ կը ձգուի մինչև Դուամ մերձ Տահար գիւղին, ուստի հարաւային արեւմուտք շեղելով կանցնի Բասեանի հարաւային լեռներու գագաթից, Բին կօլի հիւսիսային կողերից, լեռնէ լեռ կը մտնէ Կարին:

Այս է հինն Շահ եօլին՝ որ այժմ տեղ տեղ գործածելի է լեռնային ժողովրդոց համար

Շահ եօլին՝ որպէս ասացինք, ձգուած է միշտ այս շղթայի գագաթից, որ այժմ հետքը տեղ տեղ բոլորովին կը մնայ և զտեսողս յապուշ կը կրթէ: Տեղ տեղ գծուարամատչելի ժայռեր են պեղած, տեղ տեղ խիստ հակեալ կողերն են ճեղքած, տեղ տեղ ցած լեռներու գագաթներն են հարթած, որով կարելի արած են անհպելի սարերու գլուխներէն զինուորական պիտոյք կրել, անարգել երթեկել, բանակներ անց ու դարձ առնել:

Շահեօլին լինելու է Չամչեանի ասած «Ուշ եղեալ ընդ պողոտայն արքունի, հասանէ ի գաւառն Բագրեւանդ, ի գիւղն Բագուան» Որով կերեւի որպէս զիրքն ևս ցոյց կտայ, ժողովրդեան համար գործածելի չէր. այլ արքունական պէտքի միայն գործածուած էր:

Արարատեան նահանգի հարաւային շղթային վերայ, ուստի կանցնէր Շահեօլին, երթեկելով բանակն ասպառով շարժման մէջ էր, ի հիւսիս երասիւը և երասիւայ հովիտ մի ակնթարթով կը տեսնէր, ի հարաւ ամբողջ Բագրեւանդ, որով պէտք էր թշնամիէն

ղգուշանայր և ցմիշտ պատերազմի համար յարմար զիրքի մէջ գտնուէր:

Թերեւս այս ճանապարհին շինութեան երկրորդ պատճառն ևս լինելու են Բագրեւանդայ ընդարձակ ջրերն, որ դարնան կառատանան, հոն չուենի, շատ անգամ բանակի երթեկելութեան արգելք եղած լինին:

Ըստ եղբի ժողովրդեան աւանդութեան, այս ճանապարհն շինուած է գաղտնի բանակ անցնելու համար:

(Հարունակելի).

Ս. ՀԱՅԿՈՒՆԻ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՆԻԿԱՆ ՊԱՏՏԻՋԻ ՄԱՍԻՆ

(Հարունակութիւն) *

Էսպառցի: Սրա գործերի ընդհանուր գնահատութիւնը երեւում է այն մահարձանից, որ դրուած է նրա գերեզմանի վրայ՝ Բիւրում, որ գտնուում է Զուլիգարիայի Արգաու կանտօնում Մոյհօֆի մօտ: Այդ մահարձանի վրայ դրուած է. «Այս տեղ հանդուում է Հէյնրիխ Պէստալցցին, որ ծնուել է Յիւրիխում 12 յունուարի 1746 թ. վախճանուել է Բիւրգում 17 փետրուարի 1827 թ. Նա է փրկիչ աղքատ երեխաների Մոյհօֆում, որբերի հայր Ստանցում, հիմնադիր ժողովրդական ուսումնարանի Բէրտոլում և Միւնխենի քոլեջում, սա է համաշխարհային կրթիչ իվերդօնում, քրիստոնեայ, քաղա-

*) Տէս նախընթաց համարը:

քացի) աշխատել է միայն ուրիշների համար, իսկ իր համար ոչինչ չի արել: Հանգիստ նրա ոսկերացի:

«Մեր Պէստալոցցուն՝ երախտագէտ

Արգա՛ռումը»:

Մի ուրիշ տապանագիր էլ կայ Իվերդոնում Պէստալոցցուն կնոջ գերեզմանի վրայ, որ Շուլդհէյսի սղջիկն է: Այդ տապանագիրն է. «Աննա Շուլդհէյսին արժանաւոր ամուսնուն Պէստալոցցուն, որ աղքատների բարեկամն էր, ժողովրդների բարերարն էր, մանկավարժութեան վերանորոգողն էր, 46 տարի շարունակ անձնուիրաբար պարապում էր կրթութեան դործով»:

Ի՛նչ աւելի գեղեցիկ նկարագիր կարելի էր տալ մի մարդու կեանքի մասին՝ քան վերոյիշեալը:

Հետեւե՛ք Պէստալոցցուն մանկավարժական դործունէութեանը և կտեսնե՛ք թէ՛ նա ի՛նչ է արել մարդկային կրթութեան համար:

Պէստալոցցին հազիւ 6 տարեկան էր դարձել, որ նրա հայրը, ժան Բապտիստ Պէստալոցցին, որ հմուտ ակնաբոյժ էր՝ վախճանուեց: Այս հանգամանքն առանց հետեւանքի չմնաց նրա առաջադիմութեան համար, որովհետեւ նրա գերդաստանը հարուստ չէր: Երիտասարդ Հէյնրիխն այդ ժամանակից սկսած տեսնում էր թէ որքան նրա մայրը նուիրուած էր իր գերդաստանին, որին մի օրինակելի աղախին — հաւատարիմ Բաբլէն անձնուիրաբար օգնում էր: Գտնուելով ամենադժուար հանդամանքներում և պահպանելով իր հասարակական դրութիւնը, Հէյնրիխի մայրը հոգում էր իր երկու զաւակների մասին: Պէստալոցցին պահպանեց իր անձնուրաց և քաղցրաբարոյ մօր համար անջնջելի յիշատակ, որ նրա համար մի տեսակ դադափար դարձաւ կրթութեան դործում: Ինչպէս մայրը գործում էր իր շրջանում, Հէյնրիխը կամենում էր յետոյ այդպէս դործել մարդկութեան բարօրութեան համար: Բայց որպիսի հիասթափումն էր սպասում նրան աշխարհում: Աշխարհը չտուեց նրան ներքին զգացումներին ոչ մի բաւարարութիւն:

Նա զգայուն բնաւորութեան տէր էր և երեւակայութիւնը վառ, այդ պատճառով էլ պէտք է հանդիպէր տխուր և դառն իրականութեանը:

Արձակուրդների ժամանակ երիտասարդ Հէյնրիխը լինում էր իր պապ Անդրէ Պէստալոցցուն մօտ, որ պաստօր էր Հօնդում, Յիւրիխի մօտ: Հէյնրիխի բարեսրտութիւնը առատ պաշար էր գտնում այդ եկեղեցականի տանն, ուր կարելի էր տեսնել միայն անձնուիրութիւն և այնպիսի սերմեր, որոնք նշանակուած էին տալ ամենագեղեցիկ պտուղներ:

Ձարմանալի չպէտք է թուի, որ հետեւելով այդ աստուածապաշտ պաստօրին՝ նա սկզբում մտածեց հոգևորական դառնալ:

Պէստալոցցին ուսանող դառնալով պէտք է հրապուրուէր այն ժամանակուայ ուղղութեամբ: Այդ միջոցին պրօֆէսորներից շատերը մեծ փայլ էին դրում «մարդկութեան ընկերութեան» (collegum humanitatis) վրայ: Դրանք ձգտում էին վերադարձնել իրենց համաքաղաքացւոց դէպի հասարակ կենցաղավարութիւնը, մօտեցնել բնութեանը (Ռուսօ), ներշնչել անկախութեան հետ իսկական և ազնիւ սէր դէպի բարին: Պէստալոցցին դտնուելով այդ բոլոր ազդեցութիւնների տակ՝ շարունակում էր ուսումնասիրել աստուածաբանութիւնը, բայց քարոզի առաջին փորձում անյաջողութեան հանդիպելով (քարոզելիս ծիծաղել էր) հրաժարուեց հոգևոր պաշտօնից և մտածեց իրաւաբանութիւն ուսանել, որպէս զի կարողանայ ուղղել այն ժամանակուայ հասարակութեան սարսափելի մոլորութիւնները և չարադործութիւնները: Նա բորբոքուած էր ազգասիրութեամբ, բայց իրաւաբանական ասպարէզը շուտով փակուեց նրա համար, որ ուղղած էր ինքը ժողովրդի օգտին և ենթարկեց նրան այն ժամանակուան աղնուապետական ուժեղ կառավարութեան բոլոր խստութիւններին: Այդ պատճառով նա մտածեց ուսումնասիրել երկրագործութիւնը, որի վրայ մեծ ջանք դործ դրեց: Այս գործում նա գտնուում էր Բուսօյի գաղափարների ներգործութեան

տակորոնք ընդունուած և ջերմ առաջարկուած էին պրօֆէսսորների կողմից: Երկրագործութիւնը որպէս մասնագիտութիւն ընտրելու նպատակն էր ծառայել հասարակութեանը և օգտակար լինել իր համաքաղաքացւոց: Մայնականում էր կատարելագործել երկրագործական միջոցները և ներմուծել հողի նոր ձևի մշակութիւն: Մա գնաց յայտնի երկրագործ՝ Չիֆէլի մօտ, որ բնակուում էր Քիրխբէրգում՝ Բէրնի մօտ և վերջացնելով իր գործն այդ ուսումնականի մօտ, գնեց Արգա՛ու կանտօնում Բիրֆէլդի մօտ մի հող, ուր և հիմնեց իւր Մոյհօֆ անուանուած կալուածքը: Իր ապագայի մասին գեղեցիկ ծրագիր կազմելով նա ամուսնացաւ Աննա Շուլհէյսի հետ, որ երկար տարիներ շարունակ լինելու էր նրա հաւատարիմ ընկերը: Որպէս երկրագործութեան վերանորոգիչ, համաձայն իր զիրքին և այդ ձեռնարկութեանը պէտք է օրինակելի դառնար իր համաքաղաքացւոց բարօրութեան համար:

Պէստալոցցու նախագծերը տարաբաղադար ձախորդութիւնների են հանդիպում և նա ընկնում է պարտքի տակ ու մնում իւր կալուածքում համարեա առանց մի կտոր հացի:

Հէնց այդ ժամանակն է լինում (1775 թ.), որ նա Մոյհօֆում բացում է իր մանկավարժական հիմնարկութիւնը: Նրջակայքից ժողովում է այդ տեղ աղքատ երեխաներ, սկսում է նրանց կրթել, աշխատանքի սովորցնել և զարգացնել նրանց բարոյական ընդունակութիւնները: Պէստալոցցին անդադար աշխատում էր: Մոյհօֆը թէ ուսումնարան էր և թէ գործարան՝ առանց ծրագրի: Այդ տեղ մանում էին կանեփի և կտաւասի թելեր, պարպում էին հողագործութեամբ և այլն:

Չընայելով որ Պէստալոցցին իր բոլոր ուշադրութիւնն լարել էր այդ հիմնարկութեան վրայ և իր բարեկամներիցն էլ մասնաւոր օգնութիւն էր ստանում, այնուամենայնիւ նրա գործերը յաջող ընթացք չունեցան: Այդ միջոցին Պէստալոցցին մի առանձին աշխուժով պարապում էր իր որդու—Եակոբի սկզբնա-

կան կրթութեամբ: Մա կամենում էր, որ իր որդու դաստիարակութիւնը կատարուի կարեւոր ազատութեամբ, ինքն իրեն առանց մի որ և է ծանրաբեռնութեան:

Այս տեղ երևան է գալիս Պէստալոցցու մանկավարժութեան ամենաբեղմնաւոր գաղափարը, որ վճռական յաղթութիւն էր գործելու մանկավարժական հին եղանակների (մէտոդ) վրայ:

Պէստալոցցին ասում է, զիտութիւնովդ մի՛ ծանրաբեռնի երեխայիդ, բայց աշխատի, որ նա ինքն իր խելքով ճանաչի ճշմարտութիւնը, յաճախակի ցոյց տուր նրան այն առարկաները, որոնք կարող են նրան ուսուցանել, զարգացնել: Երեխայիդ ձեռքից բռնած առաջնորդի նրան դէպի բնութեան մեծ դաշտավայրը և յետոյ ճշտութեամբ ապացուցի՛ր, թէ բնութիւնն է, որ ուսուցանում է նրան, որ դու քո արուեստով նրա աշակերտն ես լինելու:

Այս գաղափարն արտայայտուում է Պէստալոցցու բազմաթիւ գրուածքների մէջ բազմազան կերպով, որոնց մէջ մի շատ նշանաւոր նկատողութիւն է անում, այն է՝ որ կրթութիւնը պէտք է կատարուի կանոնաւորութեամբ, ճշմարտութեամբ և կատարեալ կերպով:

Պէստալոցցու որդի Եակոբին, որ ծնուել էր 1770 թ. վախճանուեց 1797 թ. թողնելով մի զաւակ, որի անունն էր Գօտլիբ, որ գնդապետ Պէստալոցցու հայրն է: Այս վերջինը Յիւրիխի պօլետեխնիքում մի պրօֆէսսորն է:

Մոյհօֆի գործն անյաջողութեան պատահելով, Պէստալոցցին իր բարեկամների խորհրդով սկսեց պարապել գրականութեամբ և իր մանկավարժութեանը վերաբերեալ գաղափարները գրի վերածել: Մա գրեց «Ճգնաւորի երեկոյ», «Լինհարդ և Կերտրուդ»: Այս վերջինը մի գերդաստանի և մի գիւղաքաղաքի բարգաւաճման պատմութիւն է: Այդ տեղ երևում է թէ ի՞նչ կարող է անել մի գերդաստանի մայր և թէ ի՞նչ կարող են անել մի քաղաքի խելացի կառավարիչներ եկեղեցու և ուսումնարանի օգնութեամբ: Այդ գրքում

բարոյականութեան զեղեցիութիւնը երևում է խիստ որոշ կերպով և մեծ հրապուրքով: Այդ գիրքը մեծ թնդիւն հանեց ամբողջ աշխարհում: Բայց նրա միւս գրութեանը յայտնութիւն համարեայ աննշան կերպով:

Ստանալով Մոսկովում «աղքատների փրկիչ» տիտղոսը, նա արժանի է, որ նրան անուանէին նոյնպէս Ստանցի որբերի հայր:

Շտապֆերի առաջարկութեամբ 1798 թ. զեկտեմբերին Պէստալոցցուն հրաւիրեցին կառավարելու այն որբանոցը, որ հիմնել էին Ունտերվալտէնում, որ զենեւալ Շառլէնբուրգը զէնքի ուժով հպատակեցրեց: Այդ տեղ Պէստալոցցին մեծ ջանք գործ դնելով աշխատեց 7—8 ամիս և կարողացաւ այդ որբանոցը հասցնել յաջող դրութեան, բայց 1799 թ. ունի յունիսին այդ որբանոցի շէնքը դարձրին հիւանդանոց ֆրանսիացիների երկրորդ արշաւանքի պատճառով: Այդ ժամանակ Պէստալոցցին շատ աշխատելուց հիւանդանալով՝ գնաց Գուրնիժէլ իր առողջութիւնը վերականգնելու համար:

Նրա փորձառութիւնը Ստանցում կարելի է հետևեալ կերպով համառօտել.—

1. Ամենայն տեսակ գիտնական, բարոյական և կրօնական տեղեկութիւնները պէտք է հիմնուած լինին դիտողութեան վրայ:

2. Ուսումը պէտք է համապատասխան լինի երեխայի ոյժերին, որպէս զի նա կարողանայ զարգանալ:

3. Ուսման եղանակն այն աստիճան պէտք է հեշտ լինի, որ ամեն մի մայր կարողանայ գործադրել:

4. Կարգի և ճշմարտութեամբ գործ կատարելու կարևորութիւնը, որ նա սկզբում առաջարկել էր՝ հաստատուում են փորձերով:

Փոփոխ (mutuele) և զանազան եղանակներով ուսուցանելը, որոնք կարող են մանկավարժութեան փորձառութեանը ծառայել, նա գործադրել էր, որ մասամբ ծանօթացնում է Պէստալոցցու մանկավարժական եղանակների հետ:

Պէստալոցցուն կարելի է անուանել Բէրտ-

ուի ժողովրդական ուսումնարանի հիմնադիր: Այդ քաղաքը դալով՝ նա ինդրեց թող տալ իրեն զոսեր տալու մի սկզբնական ուսումնարանում: Սկզբում նրան մերժեցին, յետոյ մի ուսումնարանում մի քանի զոս տուին:

Վերջապէս յանձնեցին նրան ժողովրդական ուսումնարանի պատրաստական դասատունը, ուր կային մինչև 8 տարեկան երեխաներ: Որ դործունէութեան համար շուտով վարչութիւնից մի շնորհակալութեան թուղթ ստացաւ: Ութն ամիս հաղիւ անցած՝ Պէստալոցցին Բերտուի ուսումնարանի յանձնաժողովից մի նամակ ստացաւ, որի մէջ գովաբանուելով նրա մանկավարժական եղանակը՝ հրաւիրում էին նրան այդ քաղաքի երկրորդ ուսումնարանի համար ուսուցիչ, ուր 8—15 տարեկան աշակերտներ կային: Թէև նա ամեն կերպ աշխատում էր փորձառութեան ենթարկելով գործադրել իր մանկավարժական եղանակները (մեղօդ), բայց այդ տեղ էլ նրա աշխատանքը անյաջող ելք ունեցաւ: Նրա աշակերտից մէկը, որ 10 տարեկան էր՝ զարմանալի գոյներով է նկարագրում այդ ուսումնարանը:

Պէտք է ասել, որ գործնական վարժութիւնները կատարուում էին ամենահասարակ կերպով և Պէստալոցցին արդէն այն ժամանակ թուերի ձևերի հետ լեզուն էր կցում, որ նրա կարծիքով կազմում էին կրթութեան ամբողջ նիւթը: Իսկ միւս ուսմունքները նա անկախ բաներ չէր համարում, այսպէս զոր օր, թուերի հետ կցում էր նա հաշուելը, ձևերի հետ՝ երկրաչափութիւն, նկարչութիւնը, իսկ առ հասարակ ամենայն տեսակ միտք պէտք է շուտով արտայայտուէր:

Փոքր ինչ յետոյ, զանազան հանգամանքների պատճառով, որ պատմելու կարևորութիւն չկայ այս տեղ՝ Պէստալոցցին հաստատուել էր Բէրտու ամրոցում, որպէս ուսումնարանի տեսուչ և ունէր շատ աշխատակիցներ: Այդ տեղ կառավարութիւնը հովանաւորում և օգնում էր նրան: Այդ ուսումնարանը, որ հետզհետէ ուսուցչաց դպրոցի ձև ստացաւ, իր գործնական բաժանմունքն ունէր: Այդ տեղ

Պէտտալօցցու աշխատակիցներն էին, կրիւսին, Ասէնցէլը, Տօրէրը, Բուսսը, Նաէֆը, Դրանք բոլորն էլ մանկավարժական եղանակները կատարեալաբար ծէշու համար աշխոյժով աշխատում էին: Պէտտալօցցին իր մանկավարժական ընդհանուր հայեցակէտը հետեալ կերպով է ձեակերպում իր զրուածքում.—մարդկային բնութեան զարգացումը ենթարկուած է բնական օրէնքներին, որոնց հետ կանոնաւոր գաստիարաիւլութիւնը պէտք է համերաշխութեամբ ընթանայ: Ահա նրա գաղափարներ ից մի քանիսը.—

1. Բնութիւնը միաժամանակ չէ զարգաց-
նում մեր բոլոր ընդունակութիւնները:

2. Այդ զարգացումը հետևաբար է և ծանրընթաց ու միշտ բնաւորութեան անհաստատեան գործն է:

3. Արթուր թիւնը կը թու թեան ամեն ամեծ միջոցն է: Ինու թիւնը կը թու մի վարժում է մեր ընդունակութիւնները այն բաներով, որոնց նա շարունակաբար ընդարձակում է մեր քննութիւնը:

4. Կրթութեան գործը հիմնուելով կանոնաւոր վարժութիւններէ վրայ, կառաջացնի մարդկային բոլոր ընդունակութիւններէ ներդաշնակ, ազատ, առաջադէմ զարգացումը:

1804 թ. Բերնի կառավարութիւնն առաւ Պէտտաճօցոյց՝ Բերառն ամրոցը ուր Հիմնեցին մի արհաստանարան, իսկ Պէտտաճօցոյն Միւնխէնբուքսոմ՝ մի հին վանք յանձնեցին նոր ուսումնարան հիմնելու:

1805 թ. Պատասխանը չհաւեր ստացաւ ի վերջօնից և չը կարողանալով մաքառել երկաթի կապի ահր Ֆելլէնբերգի հետ՝ ոչ իւր աշխատակիցներից մէկն էր, գնաց Ուլկըօն, ուր նրան հետաւեցին Սիւսիսէնբուքսի ուսուցիչները և աշակերտները։ Պլանք բոլորն էլ տեղաւորուեցին Ուլկըօն ամրոցում, որ քաղաքը յանձնել էր Պատասխանը։

(Շարունակելի) .

ԲՃ. ԼԵՒՈՆ, ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ.

ՇԱՐԼԿԱՆՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԵՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Բ.

U U 2 U 0 U.

նարերգու զաւելիժ
մարգարէի աստուած
ծահաճոյ դործերի,
Տիրոջ անունով եւ
նորա անուան փա-
ռայ համար մղած
պատեւրագմների ո-

րոց մէջ ցոյց տուած անպարսկի քաջութեանց
և Խորայէլեան ապերախտ ազգին մատուցած
ամբիծ ծառայութիւնների պատմութիւնը ե-
թէ պէտք է որոնել Սուրբ Դրբի « Ա . Ի . Ա . Մ . Ո . Լ -
Թ . Ե . Ն » գրքերի գեղեցիկ էջերի մէջ, այս հո-
գեկոսս մարգարէի առ յաւիտենական Ռադա-
ւորն ունեցած անքակտելի սիրոյ, երկիւղա-
ծութեան, հնազանդութեան և ճշմարիտ հա-
ւատքի պատմութիւնն ևս պէտք է անհնել իւր
ողբերած ՍԱՂՄՈՍԻ մէջ, մի գիրք, որի մէջ բա-
րեհամբոյր մարգարէն կարծես թէ չէ ցանկա-
ցել որ ի տես Աստուծոյ դրուած լինին միայն
իւր անձի դժբաղատութիւնները, անիրաւ բա-
նի համար՝ իւր սրտի յուզմունքները, իւր հո-
գեւոր և մարմնավոր պէտքերը, իւր երկնավոր
տէնչաւութիւնները, և միանգամայն իւր մարդ-
կային կամայ և ակամայ սխալանքները, այլ և
այն անձինքներինն ևս, որոնք իւր նման ծա-
րաւ սրտով աստուածային ոգորძութեան շը-
նորհաց, խնամոց և մխիթարութեան մշտա-
պէս պէտք և կարօտութիւն ունին։ Մի գիրք,
որի սրբութեան զօրութիւնը ինքն՝ Քնարեր-
գուն, առաջին անգամ փորձեց այսահար Սա-
ւուղի վերայ, և նրա գիւր և ամենազօր բա-
նիւն առժամայն տկարացնելով նրան լլիող
թշնամու աննահանջելի զօրութիւնը, ևս և
առժամայն սանձահարելով և թշուառ արքա-

յի կատանդի մոլեղնութիւնը, կրկին պարձրեց իրեն՝ այս դժբաղդ թագաւորին, իւր կորցրած զգոնութիւնը, մարդասիրութիւնը և որդե-
սիրութիւնը, որոց անուշութեան փորձը տե-
սաւ նոյն իսկ Քնարերգուն իւր վերայ—«Նւ
սիրեաց զնա յոյժ»։ ասումէ Սուրբ Գրիգորը ։

Ահա այս սրբազան Գրքի աստուածընկալ
նիւթն է միայն պատճառ, որ ինչպէս ամենայն
քրիստոնեայ ազգեր ի փառաբանութիւն Աս-
տուծոյ կանխած ժամանակ առաջին անգամ
առան և երդեցին իրենց սուրբ Խորաններում
«Ժրարն ամենայն իմաստից սուրբ Գրոց»
Դաւթի Սաղմոսը², այսպէս էլ և մեր ազ-
գի աօնելի Հայրերը սկսած ս. Լուսաւորչից
երբ հետզհետէ Հայ հոգի վերայ յանուն
Աստուծոյ բարձրացրին սրբազան տաճարներ,
վանքեր, մատուռներ և վիշապարաններ և լցրին
այդ աստուածարեակ շէնքերը աշխարհիս վա-
ղանցուկ վայելքներին ծաղր դնող վանական-
ներով, անապատականներով, միայնակեացնե-
րով, կուսաններով, ի մի բան—ժողովրդով, այդ
ժողովրդի և իրենց աղօթելու համար առա-
ջին անգամ միմիայն ընտրեցին և վերառան
«Թաղեալ և ներկեալ շնորհօք սուրբ Հոգւոյն»
Դաւթի հրաշալի Սաղմոսը³։ Սաղմոսը, որ
կորովաբան Աթանաս հայրապետի Եպիփան
կիպրացու, Ներսէս Լամբրոնացու, Վարդան
Խաչադուրեցու, Գրիգոր Տաթևացու և այլ
աստուածաբան սուրբ Հարց ընտիր ուշ ու
միտքը յափշտակելով թէև մեծ տառապան-
քով աննման զովեստներով ի ցոյց բերին նո-
քա Սրա սրբազան Էջերը, սակայն սուրբ Հոգ-
ւով հրազնուած եկեղեցւոյ այդ անսլար-
տելի Հայրերը, դարձեալ թերի և պակաս հա-
մարեցին իրենց մեկնողական զովքերը։

Այսպէս էլ յետին ժամանակի անյայտ նո-
տարներից մինն, Սաղմոսի վերայ իւր յօրի-
նած սրտազրու մի երգի՝ մէջ՝ տեսէք, որպիսի
ճարտարութեամբ իրար հետ հիւսելով Գով,

Խրատ և Աւեղծուած (հանելուկ), ցոյց է
տալիս մեզ աշխոյժով նրա պատուականու-
թիւնն ու մեծութիւնը, նմանեցնելով իրեն՝
Սաղմոսին՝ մի լուսաւոր տաճարի, ութ մա-
խաղի և կաթնով լցուած ութ փարչի, նրա
ութ կանոնը—ութ անկիւնի, նրա ութ գուր-
ղաները—ութ քսակի՝, նրա հարիւր յիսուն
ղլուխները—հարիւր յիսուն պատուհանների,
սաղմոսներից շինուած խամազիրքը—զանազան
ծաղիկներով լցուած մի արձակ դաշտի, խա-
մախարութիւնները—մի աղիւսակի, խա-
ղիքի սկիզբը դրած վաթսուն և չորս տուն
Տէր զի բազում—վաթսուն և չորս ոսկէ
դռան⁴, բոլոր Փոխերի տները—հազար սպի-
տակ լեռան⁵, նոցա առաջին տան զխաղերե-
րը—հովուի, նոցա միւս աների զխաղերը—
սևորակ մաքիների, այս ամենը ի լոյս բերող
Թանաքին և Թանաքամանին—ճննդկան մօր,
գրին—հօր, սրանցից ծնունդ գրերին—սեաւ
որդուց, թղթին—սպիտակ դաշտի, այս ամե-
նը ընթերցող, լսող և կառարող հաւատա-
ցեալներին—կոյսերի, բողբրի և պունիկների,
իսկ նոցա երկնաւոր վարձը—ոսկէ թաւի, ա-
հաւասակ —

«Գլխաւորն ընէ Սաղմոսն⁶»։

«Բանք Սաղմոսին է պատուական
Լցեալ հոգւոյն աստուածական»։

1. Յոհան Իմաստասէրը Կանոնադրսով միասին
գուրդաները եօթն է հաշուում։ Իսկ երկու հեղի-
նակը թերևս մի գուրդայ է հաշուում և իրաքան-
չիւր Կանոնի տակ գտնուած Քարոզն ու Աղօթքը։
2. № 179յ. 2 եռագիր մէկ՝, Ժամակարգութեան
խրատի մէջ գրուած է 66 տուն. «Տէր եթէ զչոր-
թունս իմ, երեւ տներն ես հաշուելով, 3 Փոխե-
րը են,—Տէր զի բազում—64 տուն, Կանոնադրութե-
րը—120, Հարց—48, Մեծ—8, 117—20, Տէր յիւր, 28,
Մանկ—8, Սիրեցի—25, Բանից—36, Աղաղակ—6,
Աստուած աստ—21, Տէր հոգ—33, Ճաշու երեք 11
ղորմեա—60, Տէր հոգ—14, Երանի—20, Սիրեցի—
16, Տէր թագ—6, Գովեա—10, Օրհն. զար. ամ.
ազ—2, Խոնարհեցո—16, Ապրեցո—32, Աղիդ եղ—
4, Համբ—8, Որ բնակ—28, Աստ օրհ—18, Ի կար-
գալ—65, Տէր լոյս—16, Երանեալ—56, Բաժին—
61, Երարի—56, Եկեացէ—92—100) տուն, 4. № 548
2 եռ. Ատենի ժամագիրք ս Աթոռոյս. թղ. 278:

1. Առաջ. Թագ. Ժ. 21. 2. Մեկ. Սող. 2 ամ.
հ. ա. 20. 3. № 153. 2 եռ. Աստուածաշունչ Մայր
Աթոռիս «Յաղագս երգոց Սաղմոսարանի» թղ. 294.

Որք ի յասելն յօժարանան,
Արքայութեան արժանանան:
Սաղմոսըն հաճ է երկնային,
Սեղան կազմեալ մեծի Դաւթին.
Որք ի հացէս այս կերակրին,
Աստուածային սիրովն յագին:
Սաղմոսըն զա՛նձ է անսպառ,
Ո՛վ որ ստանայ զսա մեղմաբար,
Ձրապտեր հոգւոյն պահէ ի վառ,
Եւ մասնէ ի փառս անձառ:
Սաղմոսն աղբիւր կենդանաւար,
Մեղաց քաւիչ և սրբարար.
Ո՛վ որ ասէ զսա մեղմաբար,
Նա սուրբ հոգւոյն լինի տաճար:
Իսկ որք չասեն և ի քուն լինին,
Եւ Սաղմոսին ոչ փափագին,
Յանմահական հացէն սովին,
Յաւուր մեծի զատաստանին:
Իսկ որք ասեն զսա կիսատուն,
Վնաս առնեն իւրեանց հոգւոյն,
Թէպէտ կենան զիշերն արթուն,
Դատարկ ելցեն ի սուրբ վարձուն:
Իսկ որք ասեն ծայրատելով,
Անմտաբար շարփաղփելով,
Վսո՛ց է նոցա պահեալ յոլով,
Ձի յաստուծոյ են ամօթով:
Իսկ որ ծայրատ սաղմոս ասէ,
Կիսատ տնով յաւարտ ածէ,
Նա յաստուծոյ ամօթ կրէ,
Եւ ի բարեացն անմասն ելցէ:
Եղբայր՝ ինձ միտ դիր դու հոգւով,
Տեսի տաճար մի լի լուսով,
Շինած կազմած ութ անկիւնով,
Եւ աստիճանք իւր համարով:
Վաթ[թ]սուն և չորս ոսկի գունով,
Ճ. ծ. [հարիւր յիսուն] պատուհներով,
Ի նմա կուսանք կուգան լալով,
Բողբ և պոռնիկք պարեն հոգւով:
Այլ որ կամին յօժար սըրտով,
Ըզնա խմէ ոսկի թասով,
Ուրախանայ ինքն հոգւով,
Յարքայութիւնըն պարելով:
Ութ մաղախ ես ունէի,

Եւ ամէն մէկ ութ քրսակի,
Ձորն որ պիտէր զայն բանայի,
Նա ինձ բուրէր հոտ կընդրկի:
Ութ փարչ տեսի կաթամբ լրցած,
Գոյն ունէին քան զհուր վառած,
Յորոց արբի ես անքօտած.¹
Ի ոչ լիացայ զերդ ծարաւած:
Շնորհալից մին աղիւսեակ,
Ի ունի հազար լեռն սպիտակ,
Նոցա մաքիբն են սևորակ,
Իւրեանց հովիւքն որպէս հրեշտակ:
Մօրն իւր արգանդն էր սևային,
Հօրն բարակ ամենեւին,
Որդիքն սեաւ ծնանէին,
Դաշտի սպիտակ բնակէին:
Դաշտ մի արձակ և պատուական,
Լըցեալ ծաղիօք յոյժ զանազան,
Ոչ յեղանակս միայն դարնան,
Այլ անթառամ ժամս ամենայն²:

Արդ՝ այս և այսպիսի քաջակիրթ գրիչների միջոցաւ դարերի ընթացքում Սաղմոսի ուսումը այնքան տարածուեց ամեն հասակի դասակարգութեան մէջ, որ ո՛չ միայն անհամէր համարում բանիբուն քարոզիչը իւր տուած կամ գրած քարոզը, եթէ նա չէր համեմտւում սաղմոսներով, որ ո՛չ միայն անդիւր անդիւրեկան էր համարում պատմաբանը իւր պատմելիքները, եթէ նա իւր պատմած ուրախ և սրտաճմիկ դէպքերի և անցքերի հետ որպէս յակինթ չէր յեռում, չէր կպցնում իւր ասելիքին աւելի ներգործութիւն տուող սաղմոսների, այլ և նա ով հաւատ սրտին լիաձեռն դրամով հանդէս էր դուրս գալիս զիցուք մի աստուածահաճոյ շէնք շինելու և շինում էր, նա իւր ուրախութիւնը կատարեալ չէր համարում և չէր հանգստանում մինչև որ իւր արած բարեգործութեան փոխարէն կտակով չէր երգել տալիս եկեղեցիներում միայն կենսատու սաղմոսներ: Այս

1. Ինձ անծանօթ: 2. Սաղմոսի վերայ յօրինած մի այսպիսի Գովեստ ունի Սիւնեաց Առաքել վարդապետն ևս. տես № 1195. ԺԱ. Մեկ. Սաղ. սուրբ Աթողոյս Թղ. 564.

մասին եղած անթիւ և անհամար օրինակներինց յիշենք միայն թուրք դարում Պրիգոր Սուփան Սիւնեաց բարեպաշտ իշխանին, որ Կոթայ ս. Աստուածածնի «գարմանակերտ փարսիւր» և Մաքրինեաց սրբազան ուխտի մէջ Աստուածածնի «երկնաձեւ խմբարանը» շինելուց և իւր մեղքի քաւութեան համար մեծամեծ անշարժ և շարժական կայուածներ և թանկադրին սպաններ այդ վանքերին յատկացնելուց յետոյ, ապա բազկատարած դիմում է այդ փառաբնակ ուխտերի մէջ մշտամուռն աղօթքով և պահքով ջերմացող սուրբ հայրերին, և ահա լալով ինչ է խնդրում— «Մաղթեմք զամենայն անձեցեղոյ սուրբ ուխտիդ զպաշտօնեայսդ . . . վասն մեղուցեալ հոգւոյս . . . անխափան երգել զերեկորին սաղմոսն՝ զՍեղութեան կանոնն և զառաւօտու Սաղմոսն և»:

Սաղմոսի ի նախնիս անչափ տարածուելու համար ինչհ. կրկունք զբերոյ ինչ են ասում մեզ համեղ ձայնով ծննդեան երեկոցեան մեր տան երգի շուրջը իրար ետևից բոլորուող Արարատեանս գաւառի այն գիւղական ճարպիկ մանուկները, երբ ՍԱՂՄՈՍ և ԱԻՆՏԱՐԱՆ իրար հետ եղբայրացրած գալիս են մէկի անունով մեր ձախ ձեռից, միւսի անունով մեր աջ ձեռից նուէր խնդրելու, կամաց կամաց կախ անելով երգից մեր առաջ իրենց գծուծ տոպրակը—

Ալէլուիա, ալէլուիա,
Եւ ցնծացէք, ուրախացէք.
Մեր Մայրիամի պսոք բացէք,
Մայրամ գնաց լեռն ի ծնունդ
Ծննդուեցաւ, աղատուեցաւ:

Հրէս եկաւ մի ձիաւոր,
Լախտը ձեռին բոզ ձիաւոր,
Աջու ձեռին Սաղմոսարան,
Ձախու ձեռին Աւետարան,
Ձինի չինի ձեր տղի անումն ինչ ա,
— Ուրբէն.

— Ուրբէնին թախտը հանենք,
Աջու ձեռը ջէրը տանենք,
Օխտը խախալ ոսկի հանի,
Ձեր դուշմանի աչքը հանի,
Օխտը շահին չարը տանի:

Ինչ են ասում մեզ և նոյն գաւառի պարկեշտասուն և ձէնով աղջկերքը և հարսները, երբ առաւօտեան ծէքին այդի և դաշտ դուրս գալով՝ ծիրան են կիտում, կամ խաղող քաղում, կամ խնձոր պոկում, կամ զխաքարշ բամբակ քայհանում, կամ չանաքում՝ իրենց անոյշ երգի մէջ խօսքն ուղղելով իրենց կարգացող եղբօրը, նմանեցնելով նրա կռան տակի Սաղմոսը— վարդի, իսկ նորա քաղցրախօս լեզուն— բիւբիւլի:

— Իմ աղբէր ծառան տակին
Սաղմոսը կրռան տակին
Սաղմոսը գիւլ ա դառել,
Լեզուն բիւբիւլ ա դառել:
Երեսիդ խալին մեռնեմ,
Քաքուլիդ կալին մեռնեմ,
Լսել եմ կարգացող ես,
Սաղմոսիդ ծալին մեռնեմ:

Ո՛վ է շինել այս սրտառու երգերը, ո՛վ է մտցրել առաջին երգի մէջ Աւետարան և Սաղմոս. թէ այս հարցմունքներին ոչ ոք պատասխան տուող չլինի, ես կասեմ որ այս երգի հեղինակը եղել է նոյն ինքն Սուփան իշխանի հոգին կրող իրենց հայրերի աստուածապաշտութեան և առաքինութեան շաւղովն ընթացող մեր հայ ժողովուրդը, այն ժողովուրդն ենք ասում, որ երեկոյ և առաւօտ իւր մայրենի եկեղեցեաց և վանքերի շուքի տակ արձանացած՝ լսում էր իւր հրեշտակակրօն հովիւների բերանից միայն Սաղմոս և Աւետարան, և ինքն ևս խելամտութեամբ այնտեղ՝ Եկեղեցում, այդ երկու սուրբ Գրքերի կենդանարար նիւթը իրար մօտ բերելուց յետոյ, իմաստով այնքան մօտ դտաւ միմեանց, որ չհամարձակուեց նրանց դրսևումն էլ ոչ միայն ձեռքով՝ այլ և երգով բաժանել:

Ո՛վ է տուել նաև Սաղմոսի նուիրական անունը և այն վանքին, որը բարձրուղէ սօսենու պէս վերանբարձած Արայի լեռան և լահահառաջ Քասախի երկիւղալի եղերքի վերայ, իբրև մի լուսաթռիչ սերովքէ եր այն դարերով դիտում և հսկում է իւր ստորև ընկած Արարատեանս վանքերի, եկեղեցիների և նոցա մէջ խուռնի ծխող պաշտօնեաների վերայ: Անշուշտ սորա պատասխանը կլինի կամ ժողովուրդը, կամ նորա և իւր հոգւոյ փրկութեան համար սաղմոս քաղող հոգեւորականութիւնը:

Այսպէս էլ դէպի Սաղմոսն ունեցած մի թէ մեր նախնի ժողովրդեան բուռն սէրը չէր, որ նա մէջէմէջ քաղելով իրեն սրախն մօտիկ նրա սուրբ

անկից և զլուխներէց՝ կաղմեց իւր համար՝ «չարակամութեան, աչքացաւութեան, կախարհութեան, խօթութեան, դիւահարութեան, օձի և կարծի թուեցութեան, ծովի մըռնէոդ ալիքները դադարեցնելու, երկունքի մէջ զանազան կանանց անպիտան ծնունդ շնորհելու, ատամնացաւութեան, փորահարութեան, գլխացաւութեան» ևն ևն, դէմն առնող, իւր այդ լեկան ցաւերին դեղ ու ծար հասցնող մի սուրբ Աղիւսակ, որի վերայ և իրեն կողմից աւելացնելով լեռը իւր տեղից խախտող Փրկչի պահանջած «ՇԽԻՆՏԻ» նրանով իրեն գիմովին և բժշկութեամբ, նրանով և բժշկութեամբ էր 1:

Արդ՝ Սաղմոսը Եկեղեցուց առ ժողովուրդն, և ժողովրդից առ Եկեղեցին այսպէս իրար մօտ ընկնելուց յետոյ, դեռ շատ վաղուց՝ ըստ հարգատ պատմիչների, կարեւոր դատուեց որ այսպիսի մի սուրբ և սրբազան Գրքի ուսուցումն էլ լինի առանձին և բերանացի. և այս ի հարկէ այն նպատակաւ, որպէս զի երեկոյ և առաւօտ Աստուծոյ տունն յաճախող քրիստոնեան՝ լինի նա եկեղեցական պաշտօնեայ կամ սոսկական, ոչ միայն ծանօթ լինի նրա բովանդակութեան և անոյշ ձայնի հետ, այլ և այն եկեղեցական կարգ ու կանոններին, որոնք սահմանուած էին իւրաքանչիւր ժամ ու ժամանակի համար:

Հինգերորդ դարում Ղազար Փարպեցին Վահան Մամիկոնեանի առաջ դնելով իրեն դէմ բարբառնող վանականների այն աններելի պակասութիւն համարուած սովորութիւնը, որ նոքա հակառակ եկեղեցական օրինաց ժամասացութեան ժամանակ «Միշտ զգիրսն ի ձեռին ունելով» կարգում էին Սաղմոսը անկարգ և վայրիվերոյ, ուստի այս «բանդադուշ» վանականների այս օտարոտի սովորութիւնը իրաւախոհ Վահանին մի կերպով հասկացնելու և նրան ծանօթացնելու համար թէ իւր նախնիքը որպէս իրեն, այսպէս և իւր ուսումնաւորներն ընկերներին ո՞րպիսի եղանակաւ էին

մարդում և քաշում հանում Սուրբ Գրոց զիտութեան լայնահաս նստարանների վերայ և «Իբրեւ զգաւ թի սաղմոսն» աւանդում իրենց աւանդածները, երախտագէտ սրտով այսպէս է թափում զիտութիւն յարգող մարդկանի առաջ իւր նախնեաց իրենց վերայ դործ դրած մեծամեծ տքնութիւնները, — «Իսկ մեր երանելի վարդապետքն զամենայն զիտակարանս եկեղեցւոյ երկցս և չորիցս ուսուցեալ մեզ իսկզբանէ մինչև ի կատարած գրոցն, համարս պահանջէին ի մէջ զնոյնս և իբրեւ զԳաւթի սաղմոսն՝ պաշտել մեզ հարկաւորէին 1»:

Այո՛, նրանք որոնք Ղազարի նման ծուարում էին վանքերում և այլ իմն անձիով հետամուտ էին արագաթուիչ ընթացքով ձեռքէլ անցնել «Ոնդ անհուն ասպարէզս տեառնաշունչ կտակարանաց 2», այդ աստուածային բաների ուսումնասիրութեան ուղեգնացութիւնը առաջին անգամ կատարում էին նոքա Գաւթի սաղմոսներով, մեծ կշիռ տալով չարափառ Արիօսի բերանը խցող սքանչելագործ Աթանաս հայրապետի այս խօսքերին, «Սուրբ Գիրք ի ստեղծմանէ աշխարհի կարգաւ իմն յառաջ բերեն զամենայն, և որ ինչ անդ գտանի՝ զամենայն գտանի ի Սաղմոսի, ըստ պատմութեան, ըստ օրինաց, ըստ նուիրանաց, ըստ վարուց և ըստ գուշակութեան գալստեան Փրկչին և նորին չարչարանաց և յարութեան 3»:

Սաղմոսի բերանացի աւանդուելու մասին Ղազարի նման մի այսպիսի զգալի օրինակ դնում է մեր առաջ և սուրբն Եղիշէ, երբ նա Վարդանանց նահատակութեան պատմութեան թերը կտրելով, սկսում է սուրբ Ղևոնդեանցը:

Դենշապուհ՝ այս խոտասիրտ տարսիկը, երբ Յովկերտի հրամանաւ Ղևոնդեանց հետ իջնելով Ապար աշխարհ՝ ձեռք է առնում չարչարել նրանց և տքնում հանել հաւատից, բայց և այնպէս երբ չէ յաջողուում այս դժնեայ իշխանին ի գլուխ հանել իւր չար մտադրութիւնները, այն ժամանակ որպէս զիշատիչ մի

1. Աղիւսակի մասին տես № 564. 2եւ. ժողովածու Ս. Աթոռիս. թղ. 58.

1. Թղ. Ղազ. 682. Վտ. 191. 2. Մաշ. 2եւ. Կղեր. 1876. էջ. 52. 3. Մեկ. Սաղ. 2ամ. 31.

զաղան նա յարձակուումէ կատարարար Փրկչի այս անարատ դառնելի վերայ, և իւր թերաքամ սուրը վերացնելով Ոչտունեաց Սահակ եպիսկոպոսի վերայ, թափով զարկում կտրում է թիկունքի հետ նրա աջ ուսը և վայր ձգում։ Իսկ այս ընտիր նահատակը արիւնաշաղախ ընկնելով գետին, և թանկագին կորուստ որոնողի պէս միւս ձեռքով իւր ընկած թիկը վերացնելով գետնից, ուստի և մի աչքը իւր կարած թիկի վերայ և միւսը գէպ երկինք սևեռած, իրենից վիժած յուրահոս արեան հետ մրմնջում է Սաղմոսի երեսուն և երեք դիմից այս տառն և ինն տուն սաղմոսը.— «Որհնեցից զտէր յամենայն ժամ հանապաղ օրհնութիւն նորա ի բերան իմ։ Ի տէր պարծեացի անձն իմ լուիցեն հեղք և ուրախ եղիցին։ Եւ ասելով զսաղմոսս զայս»։ աւերացնում է Եղիշէն, «կատարէր մինչև ցայս տեղի։ Բազում նեղութիւնք են արգարոց, յամենայնէ փրկէ զնոսա տէր և պահէ զամենայն ոսկերս նոցա»։ և ապա անմեղութեամբ առանց թախծութեան կսկիծ սրտին՝ փակում է իւր աչքերը Ապար աշխարհի աստղերի տակ¹։

Ահա մի օրինակ, որով կարելի է չափել թէ մեր նախնիք որչափ սէր էին բերում զէպի Սաղմոս գիրքը, և ի մանկութենէ սերտում, սովորում ծայրէ ծայր նրա մարգարտաշար տները, և այս անում էին.— որպէս զի թէ ի սան լինեն թէ յանդի նրանով վճարեն իրենց ազօթքը և հոգեպէս մխիթարուեն, և թէ չեն կարողացել նոյն օրը եկեղեցի զնալ և աստուածային պաշտամանդ ձայն լսել, թէ ի տանջանա լինեն թէ ի բանտի, նրանով բժշկեն և գիւրեն իրենց սրտաբեկութիւնը և մեղմեն իրենց ցաւերը, թէ ի գերութեան լինեն թէ ի հալածանա, նրանով սփոփեն իրենց վրտարանդութիւնը և օտարութիւնը, ևն. ևն. և մենք մեր այս հայեացքը բացատրում ենք, ապացուցանում ենք Փարպեցու այն խօսքով, որ սուրբ քահանայք Աւարայրի պատերազմի շարժման ժամանակ Վարդանանց կողմ ու կուշ-

տը բռնած՝ քաջալերում էին նրանց «Երբթ սաղմոսարանին գութեցալիք, մերթ վարդապետական բանիւք»։ Եղիշէն այն խօսքով, որ նոցա հինգ հարիւր անմխիթար և սգաւոր կանայք, ոչ այլ ինչով չէին մխիթարուում իրենց մռայլ բնակարանների մէջ, բայց միայն «Սաղմոսք էին մշտնջենաւորք մրմնջք ի բերանս նոցա»։ և վերջապէս Կերսէս Դնորհալու իւր ժամանակի պարտաճանաչ և ստահակ քահանաներին դրած այն թղթով, որով դուրում է մէկի փութածմունութիւնը և կշտամբում միւսի անփութութիւնը ասելով.— «Եւ սեմք զոմանց սուտ քահանայից, զի ոչ միայն յայլ ուսմանէ են տգէտք... այլ և պատանի և անբնական քահանայք էլ անհոգ և առանց որոյ բզնոսին զհարիւր և յեսուն փոխան իւր թիւնք ի բնդ Բստուծոյ՝ ոչ մատչի պատարագ ըստ աւանդութեան կանոնի հարցն սրբոց¹։

Այսպէս ուրեմն «Բստ աւանդութեան կանոնի հարցն սրբոց» Սաղմոսի հարիւր և յիսուն զլուխը կամ 2666 տունը ոչ միայն աւանդուում էր բերանացի², այլ և «Բստ աւանդութեան կանոնի հարցն սրբոց» ժամերգութեանց երգերի թուում առաջին անգամ Սաղմոսը միայն ծառացաւ բարձրացաւ մեր Եկեղեցւոյ մէջ և եղաւ այն քաջաբեր արմաւենին, որի խնամատարութեան համար գործփազութ սրտով ասում էր իւր ժամանակակիցներին Պարթէն Սահակ.— «Սաղմոսերգութիւնք անխափան կատարեսցին յԵկեղեցւոյ³։

Այժմ տեսնենք թէ այս սաղմոսերգութիւնները սկիզբն ո՞ր դարում յառաջացան, ո՞ւմ ձեռքով և երբ էին երգուում։ Այլ և ո՞ր դարերում յաւելացան նրանց վերայ և այլ եկեղեցական անձայն և ձայնաւոր ընթերցուածներ, որոց համագումար եղբայրութիւնը ի

1. Աաղ. Եղշ. և Ընորհ. վկայութեանց մասին տես Պատ. Աաղ. 227. Եղ. 324. Ընդ. 1865. Էջ. 79. 2. Մեկ Սաղ. 2ամ. հատ. ա. 1823 Վտ. եր. 54. դրուած է սաղմոսների թիւը 2162, լատինացւոց 2612. և յայլոց 2530 իսկ մենք հաշուել ենք ութ Օրհնութիւններն ևս. 3. Պատ. Ժողովոց. Կանոն. գ. 1874. Էջ. 50.

1. Եղ. Աւթ. Եեղ. 1861 Թէոդ. 283, 284, 236.

բոլոր սրտէ ընդունելով Հայաստանեայց աշխարհ, ի ճակատ այն ՄԱՏԵՆԻՆ՝ ուր այս ամենը կան խմբուած, իրաւամբ արձանագրել տուեց իւր որդւոց այս հակիրճ խորագիրը—

«ԺԱՄԱԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ»

«ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ»

ՍԱՀԱԿ ՎԱՐԴ. ԱՄԱՏՈՒՆԻ.

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ.

ՅԱՂԱԳՍ ԶԱՅՆԻՅ ԹԷ ՈՒՍՏԻ ԳՏԱԻ.

(Շարունակութիւն).

րանելոյն Բարսեղի յղ կս ձայնից թէ ուստի իցեն և կամ յում մէ գտան, զոր թարգմանեաց Ստեփաննոս փիլիսոփա. զի նա եղև երաժիշտ և հըմուտ ձայնից ամ կենդանեաց և բաժանեց զձայնս իմաստունս. իգ. որ են այսոքիկ. Բառաչել. Բչել. Կռնչել. Գոչել. Բընչել. Մնչել. Բըչել. Կառանչել. Մըռմըռել. Ճչել. Կանչել. Գոհգոհել. Վչել. Խանչել. Հառաչել. Կառանցել. Կաղկնձել. Հաջել. Կանկանջել. Զոկել որ է Կարկաջել. Սողալ. Սրովինջալ. Մնջնջել. Ճռճռել. Եւ սա առնու ի ձայնիցս և գ[ո]րծէ զուգաթիւս առ ամ ձայնս, որ մի առ մի երգեն սոքօք ձայն արարեալ:

Արդ՝ ետ սորա Սարգիսնոս թեղբացի լեալ երաժիշտ ըստ արուեստատր գործարանի զամ հաւաքեալ զձայնսն. ի մի աղի և զմի մի ձայն ի բաց բաժանեաց մինչև ի քարանձանգամ զգալ զխորախտաղմունս ձայնից ամ կենդանեց:

Եւ ետ սորա զԵգէոս. երաժիշտ լեալ սյլակերպ ի սոցանէ յարմարեաց նո՞ւագս և

հարկանէր նովաւ զամ ձայնս կենդանեաց. Ապա Սենեգէս. երգիչ լեալ. և ուսեալ զնոյն և ի հիւսնակով փայտէն հնչմանն գըտեալ զառաջին ՁԱ ձայնն. Եւ ապա Փլէզէգէս. եղբայր նր երաժիշտ եգիտ զգեսրոն. որ է երկրորդ ՁԲ ձայն ի դարբնէ և երկաթէ կռելոց. Եւ ապա Սփեկլէս եղբայր սոցին եգիտ զերաժշտական տառ. ի տոնն որ է երրորդ ՁԳ ձայն աւրինակել ի գետոց խաղացմանց և ի [յ]որձանաց հոսմանց:

Եւ ապա Պիպանոս քեռորդի նոցին լեալ երգիչ զուսուստոսն որ է չորրորդ ՁԴ ձայն ի հոսմանէ ծովային ալեաց. Արգելէս. երաժիշտ եգիտ զամ ի մաքրուի սրոշաբար ըստ աշտիձանից ի յինէն. քանզի ասեն զնմանէ ոչ միայն վարժել վս որոյ կողպտեալ զլսելիսն և խցել. զի մի լուիցեն զայլ քաղցրութիւն ձայնից. և ի Թէոփիլեան եղանիլ գործեաց երաժշտականաց զոր ի ձայնից աստեղաց ուսան առաջինքն. Եւ ապա Դաւիթ թգր և մարգարէ և երգող ածալին երգոյն. և արդ՝ ամից դաս և [յ]որմարումն ձայնից զմինն տր և ամ անհն զամ զոր մարգարէն ասէ. սղս ասացէք թգրին մերոյ՝ հետեցին և ոմանք առանց գործոց երգէին. ասափ և էափ ծծղաւաք վերագոյէին. Զաբարիա և Ովրամ և Սամիա և Էլիաս և Մովսէս և Գիթում. տաւղիք երգէին:

Ուշագրութեան արժանի են՝ ըստ տասն արարածոց ի չորս յայնից 10 բարդեցաւ. . . . և ի չորս յայնից բաժանեաց չորս կողմ և այլն. և Սենեգէս, Փլէզէգէս, եղբայր նր, Սփեկլէս և Պիպանոս գտնուեան ՁԱ, ՁԲ, ՁԳ, ՁԴ: Այս տեղից երևում է, որ նախ քան Ս. Սահակը գոյութիւն է ունեցել չորս բուն ձայն, Ս. Սահակը կարգաւորել և զարգացրել է, որպէս պատմում է Յայմասուրբը: Վերոյիշեալ երկու կտորները համեմատելով տեսնում ենք, որ ձայների նշանակութիւնը նոյն և նման է:

Մեր ձեռքն անցած խողզրքերը քսան և

երկու են, որոնց իւրաքանչիւրի մէջ պարու-
նակուած եղանակների համեմատութիւնը,
ցանկը թողնում ենք մի այլ անգամնական.
այժմ յառաջ ենք բերում այս տեղ նոցա
այբբենական և Ութն ձայնի բաժանմանըով,
ընդհանուր ցանկը:

Այս եղանակներից 70-ի այբբենական ցան-
կը գտնուում է նոյնպէս Հ. Ղ. Ալիշանի Սի-
սուանի մէջ, (տես էջ 254) բայց յայտնի չէ,
թէ սոքա ինչ ձայնի կամ եղանակի են պատ-
կանում: Հ. Ղ. Ալիշանի գտածներից 5-ը
մեր ցանկի մէջ նշանակեցինք երկու աս-
ղանիշով (**). սոքա մեր խազգրքերի մէջ
չկային: Այս հինգ եղանակը չկարողացանք
տեղաւորել Ութն ձայնի բաժանման մէջ, ո-
րովհետեւ չգիտէինք, թէ նոքա ո՞ր ձայնի
մէջ են պարունակուում: Իսկ մնացած 65-ը,
որ նոյնպէս գտնուում էր մեր 22 խազգրքի
մէջ, տեղաւորեցինք: Մէկ աստղանիշ դրինք
այն բոլոր եղանակների առաջ, որոնք չկան
Հ. Ղ. Ալիշանի ցանկի մէջ: Այդ խազգրքե-
րի մէջ կան և այնպիսի եղանակներ, որոնք
թէպէտ ձայնագրած են հին խազգրքով, բայց
լուսանցքում եղանակին համապատասխա-
նող անունը չենք գտնում: այլ նորա տեղ մի
երկար գիծ է դրած. երեւի արտագրողը կամ
չէ գտել եղանակի անունը կամ իբրեւ իրան
լաւ ծանօթ համարելով բաց է թողել և
զանց առել: Անանուն եղանակների թիւն է,
մեր խազգրքերի մէջ, քսան և մէկ:

ՄԱՆՐՈՒՍՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԻ ԱՅԲԲԵՆԱԿԱՆ
ՑԱՆԿԸ.

Աղաչանք	Արծիւ
Աղաւնեկ	* Արջն
Այսաւրմտանէ	* Աւելի (5)
Անմեղուկ	* Բազէ
Անձեղն	* Բգեշի
* Անձէթ	* Բերդ
Աշակերտ (2)	* Բոռ
Առաւօտերգ	* Բրաւոր
Առեղն	Դարբիէլ
* Առիւծ	* Դալստեան

Գայլ	
* Գետ	
Գղաժ	
Գոճնակ	
Գոյնիկ	
Գուսնակ	
Գռուզ	
Դալրուկ	
Դարբին	
* Եզնակ	
Եկեղեցւոյ	
* Երկաթ	
Զաւճտող	
* Զողատող	
Թագաւոր	
* Իմաստնակ	
** Խրիցկին:	
Լալկան	
Խաբուսիկ	
* Խաչի	
Խաւսող	
Խեղեփ	
* Ծիծեռն	
* Ծնծղայ	
Ծովցի	
* Կակղոտ	
Կաղ	
Կատուն	
Կարմիրլանեցի	
* Կիրակամօր	
Կիրառսերէց	
Կողեռն	
* Կրետ	
* Կցխակ	
* Հաս	
Հաւատուոր	
Հաւրնձի	
Հիւանդ	
Հոռոմ	
* Հումակ	
Հովիւ	
Ձագն (5)	
Ճիչող	

* Ճոխ	
** Մակեդոնացի	
Մամկոն	
* Մառեղ	
Մաստնակն	
Մատն	
* Մեծգլուխ	
Մեղուն	
* Մեռելքաշ	
* Միբայէլ	
* Մշեցի	
* Մովսէս	
* Յաւնեղն	
* Յեղմն	
* Յեղմնիկ	
Յետքաշն	
* Յովանիսուկ	
* Նաւ	
* Շահեան	
* Շաւառն	
Շնորհազարդ	
* Ոչխար	
Ուլէսայ	
Ուղտն	
Չիտ	
Չոր, Չորուկ (4)	
* Պարընիուկ	
* Պիծակ	
Ջահրիկ	
* Ջաղացք	
* Ջորէքաշ	
Ջուլահակ	
Ռամիլար	
Սայլ	
Սարկաւագ	
** Սերոբէ	
Ս Բ Նշանեցի	
** Ստեղն	
* Սրինիկ	
* Վարուժնակ	
Վարսեղն	
Վաղտատէք	
Տանուորակ	

Տարածումն	Տուկատ
Տարունեցի	Յինայ
Տաւորաւարայ	Փող (2)
** Տժգոյն	Փորակ
* Տիրոցի ձագ	Քնքշակ

Եղանակների անուններից յետոյ դրուած թուանշանները ցոյց են տալիս, թէ այդ եղանակից Ութն ձայնի մէջ քանի տեղ է գտնուում: Յանկի մէջ պարունակուող եղանակների թիւն է 129, բայց Տողորանների երգարանների Գանձարանների եւ այլ գրքերի մէջ յիշուած են մի այլ երկուսն եւ՝ Ալէէլիկ եւ Խաւրփայն: այս երկուսն ու 21 անունուն եղանակները գումարելով նախորեցողի հետ բոլորի հաւագումարը համեմատէ 152:

Բայց այս թիւը ճիշդ չտիտի տեղ չէ կորոյ ծառայել, որովհետեւ կան եղանակներ, որոնք այլ եւ այլ անունով են կոչուում՝ զոհագան տեղեր, իսկ անանուններից մեծագոյն մասը համաձայնում է զանկի եղանակներին, եթէ առ առաւելն կրկնուող եւ համաձայնող եղանակների թիւը հաշուենք մինչեւ 32, կամայ զուտ եղանակ 120, համարեա՝ Տաճկական եղանակների չափ:

Այժմ՝ տեսնենք, թէ ցանկի մէջ մոնոպ եղանակները բուն Ութն ձայնի մէջ ի՞նչ տեղ են գտաւորուում եւ ամեն մէկինը քանի՞ են:

ՈՒԹՆ ԶԱՅՆԻ ՆՐԲՈՒԹԻՆՆԵՐԸ:

ԱԶ. Առաջին ձայն.

1. Գղած, Գղածն, Գղած, Գղածն.
2. Կիրակամի.
3. Խմստնակ, Մաստնակ, Մաստնակն.
4. Ամեղուկ, Ամեղուկն, Ամեղ.
5. Խաւսող, Խաւսողն.
6. Չագ, Չագն.
7. Մամկոն, Մամկոնն.
8. Չագ, Չագն.
9. Հիւանդ, Հիւանդն.
10. Գուանակ, Գուանակն, Գուան.
11. Հուամ, Հուամն.
12. Զուլահակ, Զուլահակն, Զուլահ, Զուլահ.
13. Փորակ, Փորակն.

14. Հուամակ

15. Մովսէս.

16. Աշակերտ.

17. Բրաւոր.

18. Երկաթ.

19. Պիծակ.

20. Բռն.

21. Ծիծեռն Հաթեռեցի.

22. Ա. ելի, Ա. ե.

23. Դալքուկ:

ԱԿ. Առաջին կողմն.

1. Գաուզ, Գաուզն, Գրաուզն.

2. Յինայ, Յինայն, Յինա.

3. Եկեղեց, Եկեզ, Եկե, Եկ.

4. Քնքշակ, Քնքշակն.

5. Գոճնակ, Գոճնակն.

6. Աղաւնեկ, Աղաւնեկն, Աղճեկն, Աղաւն.

7. Ծովիկ, Ծովին.

8. Զոհրիկ, Զոհրայն, Զ. հրեկն.

9. Ա եւ ել քաշ.

10. Զողատող.

11. Տարունեցի.

12. Վազտատէք:

ԲԶ. Երկրորդ ձայն.

1. Կատուն, Կատուն.

2. Զորէքաշ, Զորէքաշն.

3. Արծիւ, Արծիւն.

4. Չագ, Չագն.

5. Հովիւ, Հովիւն.

6. Լալկան, Լալկանն.

7. Անձեղն, Անձեղ, Անձիւն.

8. Զիւ.

9. Բաղէ.

10. Շահեան.

11. Զողացք.

12. Ա. ելի.

ԲԿ. Առաջ կողմն.

1. Շնորհալորդ, Շնորհալորդն, Շնորհալոր, Շնորհալոր.

2. Հաւրնձին, Հաւրնձի.

3. Մեղուն, Մեղուն.

4. Սուրբ Նշանեցի, Սուրբ Նշանեցին, Սուրբ-նշանե.

5. Կարմիրվանեցի, Կարմիրվանեցի, Կարմիրվան, Կարմիրվան, Կարմիրեցի.
6. Ուղտն.
7. Կոզեռն.
8. Հատ.
9. Մեծ գլուխ.
10. Խաբուսիկ, Խաբուսիկ.
11. Զորուկ:

ԴԶ. Երրորդ ձայն.

1. Զաւճոոյ, Զաւճոոյն, Զոճոոյ, Զոճոոյ.
2. Գայլն, Գայլ.
3. Զագն, Զագ.
4. Տաւաղաւորայն, Տաւաղաւորայ, Տաւաղաւորայ, Տաւաղաւորայ, Տաւաղաւորայ, Տաւաղաւորայ, Տաւաղաւորայ, Տաւաղաւորայ.
5. Սայլն, Սայլ.
6. Առեղն, Առեղ.
7. Արջն, Արջ.
8. Մշեցի, Մշեցի.
9. Շաւառն.
10. Զագ Տիրոցի.
11. Սրինկ.
12. Առայծ.
13. Զոր:

ԳԿ. Վառ.

1. Տարածումն, Տարծո, Տարած.
2. Խեղեփ, Խեղեփն.
3. Մատն, Մատնէ.
4. Առաւառտերգ, Առաւառտերգ, Առաւառտերգ.
5. Հաւատաւոր, Հաւատաւոր, Հաւատաւորն, Հաւատաւոր, Հաւատաւոր.
6. Յաւնեղն, Յաւնեղ.
7. Յեռքաշն, Յեռքաշ.
8. Գոյնի, Գոյնիկն, Գունիկ.
9. Գարրիէլ, Գարրիէլն.
10. Միքայէլ.
11. Յեղմուկ.
12. Յեղմն.
13. Եղնակ.
14. Պարընկուկ.
15. Վարուժնակ.
16. Անձէթ.

17. Աւելորդ.
18. Մառեղն.
19. Զոր.
20. Տանուորակ:

ԴԶ. Զորրորդ ձայն.

1. Ռամլար, Ռամլարն, Ռընլարն.
2. Փող, Փողն, Փողնէ.
3. Դարբին.
4. Աշակերտ, Աշկերտն, Աշկերտ, Տաւաղ.
5. Տաւաղան, Տուկատ, Տաւկատն, Տաւկատ.
6. Այսաւր մտանէ, Այսոր մտանէ, Այսաւրմտ, Այսմտ.
7. Ուլէտայն, Ուլէտա.
8. Աւելի, Աւ.
9. Գետ.
10. Կակղոտ.
11. Նաւ.
12. Բղեշի.
13. Ծնծղայ.
14. Ճոխ, Գետ.
15. Բերդ.
16. Ոջխար.
17. Յովոնիսուկ.
18. Զոր.

ԴԿ. Վերջ.

1. Աղաջանք, Աղաջանքն.
2. Կաղ, Կաղն.
3. Կիրակոսերէց, Կիրակոսերէցն, Կիրակոսեր, Կիրակոս.
4. Սարկաւաղ, Սարկաւաղն, Սարկաւ.
5. Ճիչող, Ճիչողն.
6. Զագն.
7. Փող, Փողն.
8. Թագաւոր, Թագաւոր, Թագաւորն, Թագաւորն, Թագաւոր, Թագաւոր.
9. Գալստեան, Գալստեան, Գալստ, Գալ.
10. Խաջի, Խաջ, Սի Խաջ, Խջ.
11. Աւելի, Աւ.
12. Կցիակ.
13. Կրետ.
14. Վարսեղն:

Այս եղանակների գլխում նշանակուած են Ութն ձայն եղանակները, որոնք առանձին հիմք են կազմում մնացած մանրեղանակների:

Այդ Ութն ձայնն ևս ձայնագրուած է հին խազերով, ուրեմն և կազմում են առանձին եղանակ: Ձենք կարող պնդել, որ դոքա նոյն իսկ Շարականի եղանակները լինին, քանի որ խազերի նշանակութեան թափանցելը դեռ անհնար է. ուրեմն և սոքա պէտք է մտնեն այն ընդհանուր գումարի թուում, իբրև զատ եղանակներ, որ կունենանք $152+8=160$:

Եթէ Հայոց բոլոր հոգևոր եղանակները միմեանց հետ գումարենք, ուրեմն և Շարականներինը կլինի $160+40=200$:

Շարականի եղանակները քառասուն են, բայց քսանը մնացածից ձևափոխուած կամ նոցա նման լինելով, իբրև զատ եղանակ միմեանցից զանազան, միայն քսանն է. այս գումարելով հոգևոր երգերի տեսակների հաւանական գումարի հետ 120-ի, վերջնական գումարը կլինի 140 կամ 150:

Այս թիւը մեզ չպէտքէ զարմացէ, մենք արեւելեան ազգ գործով մեր եղանակներն ևս արեւելեան բաղմամբիւր եղանակներից են և մեծ առընչութիւն ունին:

Այս առթիւ մի այլ անգամ:

ՍՈՂՈՄՈՆ Ա. Ս. ՍՈՂՈՄՈՆԵԱՆ

ՊԱՅՏՈՆԱԿԱՆՔ

ՔԱՂՈՒԱԾՔ Ի ԿՈՆԴԱԿԱՑ ՎԵՀԱՓԱՌ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԱԶԳԻՍ

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի համարաւ 997 յանուն Տիկին Եկատերինէ Մելիք Շահնազարեան Դէշափուրի ի Դարբանդ, որով օրհնէ զնա սակս նուիրելոյն ի յիշատակ առն իւրոյ հանգուցելոյ 2000 բուրլիս, ի նպաստ վերանորոգութեան Ս. Էջմիածնի և Գէորգեան ճիմարանի: 25 յունիսի:

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի համարաւ 1009 յանուն Յովսէփ քահանայի Ամիրաղեան՝ որ ի Քուլթայիս, որով շնորհէ նմա իրաւունս կրելոյ ոսկեզօծ խաչ, ըստ խնդրանաց Ժողովրդեանն: 2 յունիսի:

* *

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի համարաւ 1017 յանուն Յովհաննէս աւագ քահանայի Հիւնքեար Պէյէտեան՝ որ ի Կ. Պոլիս, որով օրհնէ զնա և դրուատէ զպէսպէս երկասիրութիւնս նորա, որոց վերջինն է «Ստուգաբանական բառարան Հայ լեզուի», պսակեալն Սահակ—Մեսրոպեան մրցանակաւ: 4 յունիսի:

* *

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի համարաւ 1023 յանուն Մինաս քահանայի Միրանեան՝ որ ի Վլատիկաւկազ, որով շնորհէ նմա կրել «կամիլակա» անուանեալ գլխարկն, ըստ խնդրանաց Ժողովրդեանն: 4 յունիսի:

* *

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի համարաւ 1024 յանուն Արսէն քահանայի Մանդակունւոյ՝ որ ի Թէոդոսիա, որով շնորհէ նմա իրաւունս կրելոյ խաչ ոսկեզօծ, ըստ միջնորդութեան նախորդ կառավարչի Թեմին Բեսարաբիոյ: 4 յունիսի:

* *

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի համարաւ 1059 յանուն առաջնորդի Տփիսեաց Գէորգ Եպիսկոպոսի, որով պատուիրէ պահանջել ի գործակալէն Ախալքալաքայ ստոյգ տեղեկութիւնս և կոչելով զքահանայս զիւզօրէիցն նոյն գործակալութեան յանդիմանել, պատժել, զի մի՛ համարձակեցին յայսմհետէ թողուլ զնորածինս առանց մկրտութեան, զհիւանդս առանց հաղորդութեան և զննջեցեսպա առանց թաղման, յառաջագոյն պահանջելով վարձ մեծագին: 6 յունիսի:

* *

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի համարաւ 1060 յանուն որդւոց հանգուցեալ Գ. Թուամեանի, որով մխիթարէ զնոսա ընդ դառն կորուստ հօր իւրեանց և մաղթէ կեալ առա-

քինութեամբ, զնմանութիւն հօր բերելով
յազգօգուտ գործս: 6 յուլիսի:

* *

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի համարաւ
1074 յանուն բարեգործական ընկերութեան
Հայոց Փարիզու, որով օրհնէ զնորակազմ ըն-
կերութիւնն՝ զոր ըստ ցանկութեան անդամոց
համարի ընդ հայրապետական իրաւամբ և
պատուիրէ ջան ի գործ արկանել արդիւնա-
ւորման և յառաջադիմութեան: 19 յուլիսի:

* *

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի համարաւ
1124 յանուն Սարգիս քահանայի Թաթսի-
զեան՝ անդամոց Կոնստանդնուպոլսի Բեաւարբոյ,
որով շնորհէ նմա իրաւունս կրելոյ խաչ ոս-
կեղօծ, ըստ միջնորդութեան նախորդ կառա-
վարչի Թեմին: 23 յուլիսի:

* *

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի համարաւ
1134 յանուն Եսայի եպիսկոպոսի՝ Առաջնոր-
դին Պարսկաստանի և Հնդկաստանի, որով շն-
որհէ նմա զԱրքեպիսկոպոսութեան պատիւ:
26 յուլիսի:

* *

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի համարաւ
1135 յանուն Ժողովրդեան Հայոց Թեհրանայ,
որով ծանուցանէ զկարգումն Սահակ Ժ. վար-
դապետի Այվատեան ի փոխանորդութիւն Ա-
ռաջնորդութեան, ի բացակայութեան Գեր-
եայի Արքեպիսկոպոսի: 26 յուլիսի:

* *

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի համարաւ
1167 յանուն վանահօր Ս. Թովմայի Առա-
քելոյն որ յԱգուլիս՝ Գրիգոր եպիսկոպոսի Ա-
ղափիրեան, որով յայտնէ նմա զգոհունակու-
թիւն Իւր՝ սակս նուիրելոյն 1000 ռուբլիս ի
նպաստ վերանորոգութեան վանուցն Ս. Գա-
լիանէի: 26 յուլիսի:

* *

Կոնդակ Վեհափառ Հայրապետի համարաւ
1180 յանուն Սուքիաս վարդապետի Պարո-
նեան՝ հովուի Հայոց Անգլիոյ, որով շնորհէ
նմա լանջախաչ վարդապետական ի նշան գո-
հունակութեան: 27 յուլիսի:

Ազգիս Վեհափառ Հայրապետը
բարեհաճեց նշանակել Պարոն Կա-
րապետ Կոստանեանցին՝ Տեսուչ
Ճեմարանի հետեւալ Հայրապե-
տական Կոնդակաւ:

ՄԿՐՏԻՉ ԺԱՌԱՅ ՅԵՍՈՒՍԻ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ
ԱՆՀԱՍՆԵԼԻ ԿԱՄՕՔՆ ԸՍՏՈՒԾՈՅ ԵՊԻՍ-
ԿՈՓՈՍԱՊԵՏ ԵՒ ԿԱԹՈՒԼԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ
ՀԼՅՈՅ, ԺԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԵՏՐՈՒՐԶ ՀԱՄԵԶ-
ԳԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԵԾԱՐ ԱԹՈՌՈՅ ԱՐԱՐԱ-
ՏԵԱՆ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ
ՍՐՐՈՅ ԿԱԹՈՒԼԻԿԷ ԷԶՄԵԼԾՆԻ:

Մեծարոյ Պ. Կարապետի Կոստանեան, պաշ-
տօնակատարի տեսչի Ներսիսեան հոգեւոր դպ-
րանոցի ի Տփլիս, հարազատ որդւոյ Մայր
Աթոռոյս ողջոյն և օհնութիւն Հայրապետա-
կան:

Պաշտօն տեսչութեան Գէորգեան հոգեւոր
ճեմարանի Մայր Աթոռոյս Թափուր գորով և
ուշնելով Մեր ի նկատի վանցեալ և զայժմու
գործունէութիւն Ձեր յասպարիզի դաստիա-
րակութեան մանկանց՝ այսու Հայրապետական
Կոնդակաւ Մերով կարգեմք զՁեզ տեսուչ
հոգեւոր ճեմարանի Մայր Աթոռոյս, պատուիրե-
լով Ձեզ աւարտել զգործս Ձեր ի Գպրանոցին
և փութալ ընդունել զհաշիւս և զայլ գոյս
ճեմարանին՝ յորոց պատուիրեալ էաք ընդու-
նել ի նախկին տեսչէ Գեր. Սարգիս եպիսկո-
պոսէ և ստանձնել զպաշտօն տեսչութեանն:

Եւ մինչ ցհաստատութիւն նորոյ լիակա-
տար կանոնադրութեան վասն ճեմարանին՝ ընդ
այսմ Կոնդակի յանձնեմք Ձեզ զկանոնադրու-
թիւնն, որ ցայժմ ի կիրառութեան է, և
պատուիրեմք Ձեզ վարել զպաշտօնդ ըստ ա-
մենայնի համեմատ տրամադրութեանց նորին և
հրահանգաց Մերոց, զորս ի դէպ ժամու և
ըստ պահանջից հարկին տացուք Մեք: Վըս-
տահիմք, եթէ Գուք կարող լիցիք արդիւնա-
ւորել զպաշտօնդ՝ կառավարելով և առաջնոր-
դելով աշակերտելոցն ի բուն նպատակ ճեմա-
րանին՝ ի ընդ զպէտս կարեաց Ս. Եկեղեցւոյս
Հայաստանեայց, տալով նմին զարժանաւոր

պաշտօնեայս և սիրելի Ազգիս Մերում զբանիբուն ուսուցիչս:

Պարտ է Ձեզ փոյթ մեծ ունել և խնամով առնել զընարութիւն պաշտօնէից ձեմարանին, ևս և աշակերտաց թէ՛ ի հնոցն և թէ՛ յորոց ցանկացեն ի նորոյ մտանել, այնպէս զի ամենեքին նոքա համակերպեալ իցեն ըստ ամենայնի վսեմ կոչման Գէորգեան Հոգեւոր ձեմարանին:

Զայսպիսի պարտիս գնելով Մեր ի վերայ Ձեր՝ զՁեզ ունիմք համաձայն կանոնադրութեանն ճանաչել պատասխանատու առաջի Մեր վասն բարեկարգութեան և յառաջագիմութեան ձեմարանին ըստ ամենայն մասանց, ըստ այսմ և ամենայն պաշտօնեայք ձեմարանին զորով ըստ կանոնադրութեանն ստորագրասեալ Ձեզ՝ գտանին պատասխանատու առաջի Ձեր: Իսկ յորոշելն զթիւ աշակերտաց՝ ունիցես ի նկատի որպէս զառողջապահական հանգամանս և զյարմարութիւնս շինուածոց ձեմարանին նոյնպէս և զնախաճաշիւ ծախուց նորին:

Եւ Մեք աղօթս առնեմք, զի շնորհաց Հոգին Սուրբ օժանդակ լիցի Ձեզ և յաջողեցէ ի ծանր պաշտամանդ այլմիկ:

Ողջ լերուք ի Տէր:

Ի 21 Յուլիս 1894

(Ստորագրեալ)

Եւ ըստ տոմարիս ՌՅԽԳ

ՄԻՐՏԻԶ ԿԵԹՈՒՂԵՈՍ

Համար 1095

ԱՍԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Յայրարատեան Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի

Ի Վաղարշապատ:

ՔԱՂՈՒԱԹ ՅՕՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆՅ ՍԻՆՕԴԻ

Յուլիս 6: Աստրախանի Հայոց կոնսիստորեայն ապրիլի 13-ին յայտնեց թէ՛ Սերովբէ աւագ քահանայ Լազարեանց Արմաւիրի մօտ ընկնելով երկաթուղու տակ, վախճանուել է. և այժմ նորա անչափահաս երեք զաւակը իւրեանց մօր հետ գտնուում են Ս. Պետերբուրգ. Սինօդն պատուիրեց նոյն կոնսիստորիային տալ հանգուցեալ Սերովբէ քահանայի երիցուհուն և նորա զաւակներին տարեկան 60

րուրլի թեմին հոգեւորականաց որրոց և այրեաց Գանձարանից և 140 ռ. եկեղեցիներից ընդ ամենը 200 ռ. ի սնունդ նոցա:

Յուլիս 6: Երևանի կոնսիստորիայի միջնորդութեան համեմատ Սինօդը պատուիրեց Արթիկցի Ռուբէն քահանայ Տէր Գրիգորեանը փոխադրել Կարս քաղաք հանգուցեալ Սարգիս քահանայ Բզնունու տեղը ժողովուրդը հովուելու:

Յուլիս 13: Սրբազնագոյն Հայրապետի բանաւոր պատուէրի համեմատ Սինօդը վկայական տուեց Մայր Աթոռի Միաբան Մեսրոպ վարդապետ Տէր Մովսիսեանին Պարիզ գնալու համար:

Յուլիս 18: Սինօդը թոյլ տուեց Կարսի Հոգեւոր կառավարութեանը շինել եկեղեցի Կաղզուան գաւառի Բաղրան գիւղում:

Յուլիս 18: Սինօդը Բարձրագոյն թոյլտուութիւն ստանալուց յետոյ՝ պատուիրեց Տփլիսի Հայոց կոնսիստորիային ընդունել Լիանոզեանց եղբարց Գէորգի և Ստեփաննոսի նուիրած տունը, որ արժէ 10,000 ռուբլի և հաստատել կալուածազիրը Սննախ քաղաքի Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ անունով:

Յուլիս 18: Սինօդը պատուիրեց Տփլիսի կոնսիստորիային ընդունել Գէորգ քահանայ Գալստեանցի ընծայած տունը, որ արժէ 300 ռուբլի և հաստատել կալուածաւորը վանաց աւագ եկեղեցւոյ անունով:

Յուլիս 18: Սինօդը մերժեց Աստրախանի կոնսիստորիայի միջնորդութիւնը Ս. Խաչ քաղաքի Գէորգ քահանայ Տէր Մելքիսեդեկեանցին, Արմաւիրցի Գալուստ աւագ քահանայ Դաւթեանցին և Ղզլարեցի Գրիգոր քահանայ Իւղբաշեանցին տաք ջրեր գնալու համար ի գիւտ առողջութեան, որովհետեւ այն քահանաների հիւանդութեան համար չէին մատուցուած օրինաւոր վկայականներ:

Ծ Ա Ն ՈՒ Ց ՈՒ Մ Ն

ՄԱՅՐ - ԱԹՈՒԻ ՀՈՅՆԻՈՐ ՀԵՄԱՐԱՆԻ

ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆԻՑ.

Ա.—Ներկայ ուսումնական տարին այստեղ՝ Ս. Իջմիածնում՝ նոր աշակերտների ընդունելութիւն լինելու չէ:

Վեհափառ Հայրապետի հրամանով նոր աշակերտների ընդունելութիւնը կատարուելու է նոյա բնակութեան տեղերում՝ յատուկ երշանակուած պաշտօնեաների կամ հոգևոր իշխանութեան տեղական ներկայացուցիչների միջոցով՝ որոնք կառաջնորդուն վարչութեան սահմանած հրահանգով:

Բ.—Թեմական դպրոցներէջ լսարան մանեւ ցանկացող աշակերտները պէտք է քննուին Սեպտեմբերի 1-ին հետեւեալ առարկաներէջ:

1. Եկեղեցական պատմութիւն Հայոց.
2. Վերստանկական վարդապետութիւն Հայոց.
3. Սրբազան պատմութիւն Հին և Նոր կապարանաց:
4. Ժանօթութիւն Աւետարանացն Ղուկասու, Յովհաննու և Գործոց Աւաքելոց.
5. Հայոց լեզու, գրարար շարադրութիւն.
6. Որուսաց լեզու, շարադրութիւն.
7. Փրանսերէն թարգմանութիւն.

Գ.—Վեհափառ Հայրապետի հրամանով առաջիկայ ուսումնական տարին ձեռնարանիս մէջ երթեալ աշակերտներ լինելու չեն:

Լրթեալներէջ նոքա որոնք կամենում են զիշարթիկ լինել պարտաւոր են խնդրաւորաց լինել Վարչութեան՝ ներկայացնելով չբաւորութեան վկայական և կենթարկուին առանձին քննութեան:

Դ.—Կարող են ընդունուիլ և թոշակատու աշակերտներ վճարելով տարեկան 200 բուրլի:

Ե.—Ձեռնարան մանեւ ցանկացողները պէտք է ներկայացնեն՝ գրաւակին. կովկասի շրջանից եղանակը՝ 50 բուրլի իսկ միւս տեղերինը՝ 75 բուրլի*:

* Ծանօթ.—Ձեռնարանում գտնուած այն աշակերտները, որոնք գրաւական չունին, Սեպտեմբերին անպատճառ Վարչութեանը պիտի ներկայացնեն:

Զ.—Ներկայ ուսումնական տարին նոր աշակերտների ընդունելութիւն լինելու չէ Երևանի և Տփլիսի թեմից*:

Նոր աշակերտների ընդունելութիւն կը լինի Արցախի թեմի զիւղերից, Պարսկաստանից և Տաճկաստանից:

ԱԼԱՇԿԵՐՏԻ ՀԱՅՈՑ ԱՌԱԾՆԵՐԸ.

Խլղի (այլոց) չմնով հոր մի մանի.

Ժառու մէկ քար զլորեց հոր, հազար զիտուն չկրնան հանել.

Կերաւ կուղ, ուռաւ աղուէս, աչք էլաւ տաւրերուն.

Կնկայ Փէլ (կիրք, նախանձ, հարապիտութիւն), շտախր սէլ.

Կոտ մը կորեկին լէ ցից ու կարմնջակ պէտք ա. կորեկին որ թորկին, չուր Իրուսաղէմ կերթայ ուխտ.

Հազար կը մեռնի, մէկ չշուարի, մէկ կը մեռնի, հազար կը շուարի.

Հարկը զօրէնք կը պղլայ (կաւրէ). հարանետուն չմանողը փաթ (պարելով մի շրջան կատարել) մէկ հզել կը խաղայ.

Հարսի հէրը, մէրը դռան տակն ա հորած.

Չեռաց հանգուրձ ընկաւ ակռէք.

Չին ի ձին կապին, եա աղցան կիղայ, եա կծան.

Ղասաղ ուր ճրագուն կիլայ, էծ դարեւ.

Ձանձի հզած բան մը չէ, հըմայ օր պատաւ մըջ քասին, մարդու իշաւոյ կը տրորայ.

Ձնծուց օր ձնծուց ա, կլման ուրին կը թաւայ վշի հով (հովանաւորութեան ներքոյ).

Ձրաղով կոլորանք (կորանէի) անձրադ դաւայ.

Ս'վախնար զմզմիան գեան, վախցիր մարմանդ գեան.

Ս'կ զանգակ կեղնի, մէկ բանբակ.

Ս'կի աչքն ա էլեր, էն մէկէլ լէ կըսայ.—տուր տանիմ՝ կատուիս.

Ս'կ հաւկիթ կէնիմ, յըմեն կը զարկիմ պատ.

Ս'ուկը ուր դուռ առուծ ա.

Յուշիկ քէլիմ կըսին կամկառ, շուշուա քէլիմ, կըսին շիխառ.

* Թեմական Դպրոցներէջ աւարտողները և լսարան մտնողները չեն ենթարկուում այս կանոնին:

Նոր կարգ հին գեղին, որն ա ընկեր էս օրին.

Նստաւ չոքին, ձեռք թալեց մոլորքին.

Նստիմ չոքիդ (ծունկ), առնիմ հոգիդ.

Շան կր զարկին, հըմայ տիրուն կը խնային.

Շէն կենայ մեր տնիկ, անուշ կենայ մեր կնիկ
Ով կերաւ եղէ ճմուռ, ով զարկեց գլուխն
ի պատ.

Ո՞ր տեղ էդնի միս ու մսլախ, կատուն էնտեղ
կեդնի սըսլախ.

Ուլը կողվի տակ չմնար.

Ունք շիքելու տեղ՝ աչք լէ հանեց.

Չամչից հատ հատ, մեղրից մատ մատ, չուրի
հասանք, տեղը դարտակ.

Չգինայ որն ա մեռէր, վայ փաւելէր կէնայ.

Չկերանք մօտէն, խելրանք հոտէն.

Չուր ի չնմանի, չխնամի.

Պէկը ընձի կը խանչայ, եա Շարուր պրնձի,
եա Կողբ աղի պտի օղորկայ.

Պիտուն ի հող, անպէտն հողի էրես.

Ջուր, յորի՞ն կը խշաս, — տեղս քարոտ ա.

Ջուր որ շատ ուր տեղ մնայ, կը հոտի.

Սէյ չգողար, սէլվոր կը դողայ.

Սէրը սուր՝ արունը ջուր (դարձած).

Սոխ չկերէր իմ օր բերնես հոտ յիգայ.

Սովորցուկ մի կտրի, առանց սովորցուկ մօտ
փորցու.

Վարդնը յիս՝ փուշն ի կրակ,

Տան հորթիկ տան եզնէն չփախենար.

Տես ու ուս ա.

Տղկած հաւի օրն ա ընկած.

Տնտես, հաւսար տես, դատաստանին կեդնիս
սեւերես.

Յաւար լցեր մըջ սանդին, կը ծեծայ.

Քաշալ գեղ գինայ. ուր գլխին կենայ.

Քար զքար կուտայ, ջաղչպան զուր միս.

Քարձորայ պուտկի պէս էլաւ.

Քիչ դե կէր մըջ ջաղչին, մէկ լէ մտաւ շողանից.

Քուր օտքդի կարպտովդի փուայ.

Քուրդ կըսայ. — հայի յետի խելքը ընձի էդնէր.

Օձը դաղձից կը պատռի (զգուրի), էնի կերթայ
օձի բնի բերանը կը բուսի.

Օղորթ ըսողի գլուխը ծակ ա.

Օրտուրի ձիանք նալեցին, Կիրիւրէք (կրեաներ)
լէ ոտ վերուցին.

Կաքւուն ըսին,

— Յորի՞ն օտներդ կարմիր ա.

— Յուրտ ա ըսեց.

— Հա, ըսին, մենք քղի ամառ լէ տեսանք:

— Իդա նեղութեն հարի ե՞ր պտի քաշինք, ափօ.

— Չուրի քառսուն օր.

— Ընդրնէ էտե՞,

— Կը սովորինք:

(Կը շարունակուի).

Ս. ՀԱՅՈՒՆԻ.

Սահակ—Մեսրոպեան մրցանա-
կաբաշխութիւն՝ որ բարեյիշատակ
Յովսէփ Իգմիրեանցի կողմէ հա-
տատուած է, պիտի կատարուի
յառաջիկայ 1895 տարւոյ Սրբոյ
Թարգմանչաց տօնի օրն, յԱզգա-
յին Պատրիարքարանի ի Կ. Պոլիս:
Հետեւեալը այսու յայտարարու-
թեամբ կը հրաւիրուին այն հեղի-
նակներն ու բանասէրները, որ ու-
նին ազգային լեզուաբանութեան և
պատմութեան վերաբերեալ երկա-
սիրութիւններ, ձեռագիր կամ տը-
պագիր, և որ կը փափագին մաս-
նակցիլ մրցանակաբաշխութեան,
յուղարկել զայնս առ Ըմեն. Սրբա-
զան Պատրիարք հայրն, ի Կ. Պոլիս,
մինչև ցՅ1 դեկտեմբեր ներկայ տար-
ւոյ:

Տպագիր երկասիրութիւնք հարկ
է որ երեք օրինակ յուղարկուին,
և ձեռագիր՝ մի օրինակ, որք ետ չեն
տրուիր:

15 / 27 Յուլիս 1894

Ի Պատրիարքարանի Հայոց

Կ. Պոլիս:

Յ ա յ տ ա ր ա ր ն շ ր ի շ ն ն ե ր .

Մ Ա Մ ՈՒ Լ Ի Տ Ա Կ Ե Ն

I

Տ . Տ . Մ Կ Ր Տ Ի Զ Ա . Ա Մ Ե Ն Ա Յ Ն Հ Ա Յ Ո Յ

Ի ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆ, ՀԱՍՏԱՏՈՒԻԼԸ ԵՒ ՃԱՆԱՊԱՐ-
ՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ.

II

ՄՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԼՈՒՍԱԽՈՐԶԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՃԱՌՔ,

Յ Ա Ճ Ա Խ Ա Պ Ա Տ Ո Ւ Մ Ք Լ Ո Ւ Ս Ա Խ Ո Ր Ք :

III

Ս Ո Վ Ի Մ Ն Զ

III

Օ Ր Ա Յ Ո Յ Յ Դ Յ Յ Յ . Ա Մ Ի .

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿԻՅ ԳՈՒՐՄ ԵԿԵՒ

Զ Ե Ռ Ա Յ Մ Ա Շ Տ Ո Յ

ԵՐԵՎԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ

Գ Ի Ն Ն Է 2 ԲՈՒՐԼԻ

Կարելի է գիտել և Տպարանին այս հասցեով
Типография Эчмиадзинского Монаст.

Ա . ՏԵՐ ՄԻՐԵԼԵԱՆ
ԱՍՏՈՒԱԾԱՐԱՆԱԿԱՆ
ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

(Արտատպած «Արարատ»-ից)

Ս . ԷԶՄԻԱԾԻՆ

1893

ԳԻՆՆ Է 50 ԿՈՊԵԿ

Հայտ են տեսել Փ . Վարդանանի հրատարակութեամբ .

Բ . Կ .

1.	ՇՐԻԳՐ .	Ֆրանկլին . 2 . տիպ . սակաւագծ իւ .	—	40
2.	—	Վաշինգտոն . 2 . տիպ	—	60
3.	—	Հոմերի Իլիականը . պատկերներով .	1	—
4.	—	Հոմերի Ոդիսականը	1	20
5.	—	Ռէնեկէ ազդէսը	—	60
6.	ՍՄԱՅԼՍ .	Բնաւորութիւն	1	50
7.	—	Ինքնագնութիւն	1	50
8.	ԱՄԻՉԻՍ .	Սիրտ	1	—
9.	—	Ապէլիններից մինչեւ Անդերը	—	20
10.	ՌՈՒՍՏԵՄ .	Եւ Զոհրաբ	—	20
11.	ՇԻԼԼԻՐ .	Աւագաններ . ողբերգութիւն	—	50
12.	ՏՕԼՍՏՅՈՅ .	Ռոբինզոն . փոքր . համար	—	20
13.	—	Կոլլումբ . փոքրերի համար	—	15
14.	ՀԱՅՅԵ .	Բէաթրիկէ . վէպիկ	—	30
15.	—	Կոնցայի բերդը . վէպիկ	—	30
16.	ՎԱԼԷՆԵՐ .	Հաւատարիմ Սովետին *)	—	10
17.	ԻՐՎԵՆԳ .	Մահաբի կեանքը	1	20

Վաճառվում են Թարգմանչի մօտ՝ Тифлисъ Садовая. Мари
ино - Аниановское училище, եւ Կենդրոնական գրաքննարանի
ցում .

*) Տպագր . Հրատար . Ընդեր .

ԼՈՅՍ ՏԵՍԵԼ
ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԻԿ
ՆՈՐ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ
ՊԱՊԻԿ ԵՆ ԹՈՌՆԻԿ

ԳԻՐՔԸ

ԳԻՆՆ Է 60 ԿՈՊ.

Ցանկացողները բարեհաճեն դիմել Մայր Աթոռոյ Տաթարական վարչութեան:

ԼՈՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ
ՆՈՐԻՆ ՎԵՀ՝ ՄԻՒՍ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՑ ՆԵՆԻ

Ս

ՄԱՐԳԱՐԻՏ ԱՐՔԱՅՈՒԹԵԱՆ ԵՐԿՆԻՑ

ՅԻՍՈՒՍԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՌՈՑ ԴԱՍԵՐ

ԳՐԵԱՑ

ԽՐԷՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

Ի ՊԵՏՍ

Հոգեւոր կրթութեան եկեղեցւոյ որդւոց և դպրոցի մանկանց:

Գ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԻՆՆ Է 30 ԼՊԵԿ.

Բ

ՅԻՍՈՒՍԻ ՎԵՐՋԻՆ ՇԱՔԱԹ

ԽԱՀԻ ՃԱՌ

ԵՐ

ԿՈՐՈՒՍԵԼՈՅ ՅԻՄԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՀՈԳԵԳՐԵՑ

ԽՐԷՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

Ի ՆՈՒԷՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՈՒՍԵՒՆ

Գ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԻՆՆ Է 30 ԿՈՊԵԿ

Կան և միասին կազմած. գինն է 60 կոպեկ.

Գիշի Տաթարական վարչութեան ԵՍ. ԼՂԻՄԻՆ.

ԳՈՒՄԱՐՈՎ ՎԱՆՈՎՆԵՐԻՆ ՂԻՉՈՒՄ ԿԼԻՆԻ: